

ΜΑΡΙΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ ΠΟΛΕΜΟΥ ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ - ΜΗΤΣΟΣ ΚΑΡΑΝΤΖΑΣ 1947 - 1948

Ο λοχαγός Γιώργος Σπηλιωτόπουλος σκοτώθηκε στα είκοσι ὀχτώ του χρόνια, τὸν Αὐγουστο τοῦ 1948, στὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ στὸ Γράμμο. Τὸ Δεκέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου σκοτώθηκε στὸν Παρνασσό ὁ Μήτσος Καραντζᾶς, σαράντα δύο χρονῶν, ἀντάρτης τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ. Καὶ οἱ δύο κρατοῦσαν ἡμερολόγιο καὶ ἴσως βρέθηκαν κοινὰ κάποια στιγμή τὴν ἀνοιξη τοῦ 1948.

Τὰ ἡμερολόγια ποὺ γράφονται ἀπὸ ἀπλοὺς πολεμιστὲς φωτίζουν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο βιώνεται ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἱστορία. Εἶναι συνήθως λιγόλογα, δίχως ἐκτενεῖς περιγραφές. Τὰ ἡμερολόγια αὐτὰ εἶναι ὁ ἐλάχιστος ἀτομικὸς χῶρος ὅταν τὰ γεγονότα δὲν ἐλέγχονται καὶ ὁ πόνος ξεπερνᾷ τοὺς ἀνθρώπους. Παρέχουν τὴν ἄλλη διάσταση ποὺ δίνουν ὅσοι παίρνουν μέρος στὸν πόλεμο χωρὶς ἐπιτελικὴ θέση. Γράφονται κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν γεγονότων, λόγω ἀκριβῶς αὐτῶν τῶν γεγονότων. Δὲν ὑπάρχει ἡ χρονικὴ ἀπόσταση, ὅπως στὶς αὐτοβιογραφίες ἢ τὰ ἀπομνημονεύματα¹. Δὲν ἔχουν τὸ χρόνο νὰ διορθώνουν ἢ νὰ προσθέτουν στοιχεῖα καὶ αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἀξία τῶν κειμένων τους, ποὺ φτάνουν στὸν ἀναγνώστη δίχως μεταγενέστερη ἐπεξεργασία².

Εἶναι ἀμφίβολο ἂν, σὲ περίοδο εἰρήνης καὶ καθημερινῶν ἀσχολιῶν, θὰ ἐνιωθάν ποτὲ οἱ συντάκτες τους τὴν ἀνάγκη νὰ γράψουν, εἶναι "περιστasiaκοὶ" συγγραφεῖς. Τὰ ἔργα τους ἐντάσσονται στὸ εἶδος τῶν ἡμερολογίων, ὅπου καταγράφεται μία ἐξαιρετικὴ ἐμπειρία, ὅπως μπορεῖ σὲ ἄλλους νὰ εἶναι ἡ φυλακὴ ἢ τὸ ταξίδι³.

1. Βλ. B. Didier, *Le journal intime*, Παρίσι 1991, σσ. 9, 60, 87· R. Houlbrook, *English Family Life 1576-1716, An Anthology from Diaries*, τ. Α', Λονδίνο 1988, σσ. 6-8· Ἀ. Ἐλεφάντης, "Μήτσος Καραντζᾶς Ἑμφύλιος" ἡμερολόγιο, ὅσο σώθηκε, Ἀθήνα 1985", *Δεκεπενθήμερος Πολίτης*, τχ. 68 (13 Ἰουνίου 1986), σ. 49.

2. Βλ. ἀντίθετα π.χ. Δ. Τσολομήτης, *Πικρὲς Μνήμες. Τὸ σημειωματάριό μου ἀπ' τὸν ἐμφύλιο πόλεμο*, Ἀθήνα 1997, ὅπου ὁ συγγραφέας ἐπεξεργάζεται τὸ ἡμερολόγιό του ξαναγράφοντάς το· Πρίγκιπ Πέτρος, *ἡμερολόγια Πολέμου 1940-1941*, Ἀθήνα 1997, στὸ ὁποῖο δημοσιεύονται ἀναμνήσεις ποὺ συντάσσονται βάσει ἡμερολογιακῶν σημειώσεων.

3. Βλ. π.χ. Ἀ. Πανσέληνος, *Φύλλα ἡμερολογίου (1941-1943)*, Ἀθήνα 1993· τοῦ ἴδιου, *Μέρες ἀπὸ τὴ ζωὴ μου*, Ἀθήνα 1991· H. Fleisher - Ἀρ. Στεργέλλης (ἐπιμ.), "ἡμερολόγιο Φαίδωνα Μαηδώνη", *Μνήμων*, τ. 6 (Ἀθήνα 1982), σσ. 33-156, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία

Είναι διαφορετικά από τα ημερολόγια που συχνά κρατούν πολιτικοί ή λογοτέχνες, καθώς δεν γράφονται κατά βάση για να δημοσιευθούν και δεν προορίζονται για μία εκ των υστέρων δικαιολόγηση συγκεκριμένων ενεργειών ή αποφάσεων. Οί συστηματικοί συντάκτες ημερολογίων, διανοούμενοι συνήθως, είναι άσκημένοι καταγραφείς της καθημερινότητας, γράφουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα και η χρονική περίοδος των ημερολογίων τους δεν καθορίζεται από συγκεκριμένα γεγονότα⁴. Ο αναγνώστης των πολεμικών ημερολογίων μπορεί να βιώσει το χρόνο του πολέμου, καθώς ο ρυθμός τους είναι γρήγορος και τα γεγονότα διαδέχονται το ένα το άλλο καταιγιστικά. Δεν συμβαίνει το ίδιο στα ημερολόγια της καθημερινής ζωής, όπου ο χρόνος του συντάκτη είναι μακρόσυρτος, γεμάτος επαναλαμβανόμενες και μονότονες καταγραφές⁵. Στις αναμνήσεις εξάλλου, που δημοσιεύονται μετά από χρόνια, είναι χαρακτηριστικό ότι συνήθως περισσεύει ή περιαιτολογία και μεγαλοποιούνται τα όποια κατορθώματα των συγγραφέων⁶.

Οί μαρτυρίες που μας δίνουν, σήμερα ακόμα, όσοι έζησαν τότε τα γεγονότα είναι ή μία πλευρά των πραγμάτων⁷. Τα ημερολόγια που γράφονται από άπλους πολεμιστές είναι ή άλλη. Δίχως ρητορεία, δίχως ιδεοληπτικούς καταναγκασμούς. Έξάλλου δεν έχουν το χρόνο. Είναι ή ζωή τους

ημερολογίων και αναμνήσεων της κατοχικής περιόδου· Β. Χατζηαγγελής, *Το 'Ογδοο Τάγμα. Σελίδες ημερολογίου, 1940-1945*, Αθήνα 1994· τα προγενέστερα Φ. Λάδης (έπιμ.), *Προσωπικά ημερολόγια μελών των πληρωμάτων των θωρηκτών "Αβέρωφ" και "Υδρα" (1912-1913)*, Αθήνα 1993· Χ. Πλησιώτης, *Αναμνήσεις του μετώπου 1920-1921, Μικρά Ασία- Θράκη*, έπιμ. Ματούλας Ρίζου-Κουρουπού, Αθήνα 1991· Π. Δ. Ανδρουλής, *Το ημερολόγιο ενός στρατιώτου, ο έλληνοβουλγαρικός πόλεμος του 1913*, Αθήνα 1971· το πολύ παλαιότερο Π. Κοδρικᾶς, *Έφημερίς*, έπιμ. Α. Αγγέλου, Αθήνα 1991. Υπάρχουν και τα "ύπηρεσιακά" ημερολόγια που τηρούνται στα πλοία κ.ἄ.· βλ. χαρακτηριστικά Κ. Ράδος, "Το Ημερολόγιον του 'Φιλοκτήτου' ψαριανῆς μοιραρχίδος (1821-1824)", *Δελτίον Ιστορικής και Έθνολογικής Έταιρείας*, τ. ΙΧ (Αθήνα 1926), σσ. 323-362.

4. Βλ. Β. Didier, *δ.π.*, σσ. 11-18· Π. Κοδρικᾶς, *δ.π.*, εισαγωγή έπιμελητή, σσ. 15-28. Για την εποχή που εξετάζεται βλ. π.χ. Γ. Θεοτοκᾶς, *Τετράδια ημερολογίου (1939-1953)*, Αθήνα ἄ.ἔ.· τα ημερολόγια του Γ. Σεφέρη, ιδιαίτερα το Γ. Σεφέρη, *Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, 1949, 1952*, Αθήνα 1985. Για το "πάθος" της προσωπικής δικαίωσης στα απομνημονεύματα βλ. Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, εισαγωγή Σπ. Ασδραχᾶ, [Αθήνα] ἄ. ἔ., σ. ιβ'.

5. Βλ. Β. Didier, *δ.π.*, σσ. 165, 173.

6. Βλ. π.χ. το πρόσφατο βιβλίο του Ζ. Χατζηφωτίου, *Στά μονοπάτια του πολέμου*, Αθήνα 1997.

7. Βλ. Έ. Παπαδημητρίου, *Ο Κοινός Λόγος*, τ. 3, Αθήνα 1975, ή πρώτη έκδοση το 1964· Ρ. Βάν Μπούσχοτεν, *Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Αθήνα 1997· της ίδιας, *Παράσαμε πολλές μπόρες, κορίτσι μου* (υπό έκδοση).

πὺν χάνεται, ὄχι μόνο τὰ ὁράματά τους. Αὐτὸ δὲν σημαίνει σὲ καμία περίπτωση ὅτι δὲν ξέρουν γιατί πολεμοῦν, ὅτι δὲν πιστεύουν στὸν ἀγῶνα τους. Ἡ ἀξία τῶν ἡμερολογίων αὐτῶν ἔχει ἀναγνωριστεῖ καὶ οἱ πληροφορίες τους χρησιμοποιοῦνται τώρα καὶ σὲ ἔργα πὺν ἀναφέρονται στὴ σύγχρονη ἐλληνικὴ ἱστορία⁸. Δὲν ξέρουμε πόσοι στρατιῶτες ἢ ἀντάρτες κρατοῦσαν ἡμερολόγιο. Σίγουρα ὁμως εἶναι σπάνια ὅσα διασώζονται, ἀδημοσίευτα συνήθως, κειμήλια οἰκογενειακὰ πὺν δύσκολα ἐντοπίζονται⁹.

Τὰ ἡμερολόγια ἀγαπημένων πὺν σκοτώθηκαν δὲν μποροῦν νὰ ἀναλυθοῦν ψυχρά. Ὁ Γιώργος Σπηλιωτόπουλος ἦταν ἀδερφὸς τοῦ πατέρα μου, τὸ κείμενο τοῦ Μήτσου Καραντζᾶ ἐκδίδεται στὰ 1985 ἀπὸ τὴν οἰκογένειά του¹⁰. Ὁ πόνος ὑπάρχει ἀκόμα καί, μόνο ὅταν τὸν νοιώσουμε, θὰ καταλάβουμε τὸ διχασμὸ τοῦ ἐμφυλίου καὶ θὰ τὸν ξεπεράσουμε¹¹.

Γράφουν γιὰ τὸ δικὸ τους πόλεμο δίνοντας τὸ στίγμα τῆς γενιᾶς τους. Ἡ προσωπικὴ τους ἀφήγηση, ἡ προσωπικὴ τους ἱστορία, δὲν ἔχει μόνο ὑποκειμενικὴ ἀξία, καθὼς τὰ ὅρια μεταξὺ ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ εἶναι ἐδῶ ρευστά¹². Καὶ οἱ δύο ἀνήκουν σὲ εὐρύτερα στρα-

8. Βλ. Μ. Mazower, *Στὴν Ἑλλάδα τοῦ Χίτλερ. Ἡ ἐμπειρία τῆς Κατοχῆς*, Ἀθήνα 1994, σ. 451, ὅπου χρησιμοποιοῦνται τὰ ἡμερολόγια: Χρ. Χρηστίδης, *Χρόνια κατοχῆς*, Ἀθήνα 1971· Μ. Δούνιας, *Τὸ ἡμερολόγιο κατοχῆς*, ἐπιμ. Κ. Ντελόπουλος, Ἀθήνα 1987 ἀλλὰ καὶ ἡμερολόγιο Γερμανοῦ στρατιώτη στὴν Ἑλλάδα, βλ. σσ. 231-232. Βλ. ἐπίσης γιὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο στὴ Γαλλία J. Horne-A. Kramer, "German 'Atrocities' and Franco-German Opinion, 1914: The Evidence of German Soldiers' Diaries", *The Journal of Modern History*, τ. 66, ἀριθ. 1 (Μάρτιος 1994), σσ. 1-33.

9. Βλ. π.χ. στὸ Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο [στὸ ἐξῆς Ε.Λ.Ι.Α.]: Β. Δότσης, ἡμερολόγιο 27/10/1940-13/4/1941, *Τὰ Νέα τοῦ ΕΛΙΑ*, ἀριθ. 32 (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 1993), σ. 7· Ἀθ. Τσακανίκας, Δύο ἡμερολόγια 28/10/1940-Σεπτέμβριος 1941, *δ.π.*, ἀριθ. 48 (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 1997), σ. 24· Ἀ. Κονδύλης, Φάκελλος μὲ τρία ἡμερολόγια πολέμου στὴν Αἴγυπτο 1943-1945, *δ.π.*, ἀριθ. 30 (Ἰανουάριος-Μάρτιος 1993), σ. 15· Δ. Γιατζῆς, ἡμερολόγιο 1947-1949, *δ.π.*, σ. 13. Ὁ τελευταῖος εἶχε ἐπιτελικὴ θέση ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ τὴν περίοδο αὐτὴ. Ἐπίσης στὴν Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος: βλ. Καρατζίνας, ἡμερολόγιο (14/11/1940-26/4/1941), Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος, *Πεπραγμένα τοῦ ἔτους 1996*, Ἀθήνα 1997, σ. 38.

10. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὸν Κώστα Λάμπρα πὺν μοῦ γνώρισε τὸ μοναδικὸ ἡμερολόγιο τοῦ Μ. Καρατζᾶ, *Ἐμφύλιος. ἡμερολόγιο, ὅσο σώθηκε*, Ἀθήνα 1985. Τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Γ. Σπηλιωτόπουλου πρόκειται σύντομα νὰ δημοσιευτεῖ.

11. "Πολλοὶ πενθοῦν ἀκόμα γιὰ χαμένους συγγενεῖς ... καὶ κάποιες φορές διστάζουν νὰ τοὺς πενθήσουν ἀνοιχτά, μήπως καὶ προκαλέσουν τὴν ἄλλη πλευρά". βλ. D. Close, "Εἰσαγωγή", *Ὁ ἐλληνικὸς ἐμφύλιος πόλεμος 1943-1950. Μελέτες γιὰ τὴν πόλωση*, Ἀθήνα 1997, σ. 290· Ρ. Βάν Μπούσχοτεν, *δ.π.*, σ. 137· Μ. Mazower, *δ.π.*, σ. 411. Οἱ ἐμφύλιες διαμάχες, ἀκόμα καὶ στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, εἶναι ἓνα θέμα πὺν δύσκολα ἀπασχολεῖ ψυχραῖα τὴν ἱστοριογραφία· βλ. Ν. Ροτζῶκος, *Ἐπανάσταση καὶ Ἐμφύλιος στὸ Εἰκοσιένα*, Ἀθήνα 1997.

12. Βλ. Ρ. Vidal-Naquet, *Reflexions sur le Génocide*, τ. III, Παρίσι 1995 σ. 94· Ρ. Βάν Μπούσχοτεν, *δ.π.*, σσ. 17-18· Ἀ. Ἐλεφάντης, *δ.π.*, σ. 50· ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντίθετη περίπτωση βλ. Η. Fleisher, "Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο", *"ἡμερολόγιο..."*, *δ.π.*, σ. 36.

τιωτικά σύνολα, ό καθένας τής δικής του πλευράς. Είναι πολεμιστές αντίπαλων στρατοπέδων που έχουν την ευαισθησία να καταγράφουν τα πράγματα δίχως μεγαλοστομίες. Τα ήμερολόγιά τους μπορούν να διαβαστούν δίχως ιδιαίτερες γνώσεις του έμφυλίου και ίσως θα ήταν καλύτερα να γίνει έτσι ή πρώτη ανάγνωση. Διαβάζοντάς τα παράλληλα, ενώ γνωρίζουμε τó τέλος, βλέπουμε τά γεγονότα να πυκνώνουν και να κορυφώνονται. Ό στρατός κυκλώνει όλο και πιο στενά τόν Καραντζά. Ό Σπηλιωτόπουλος βρίσκεται συνέχεια στό μέτωπο τών επιχειρήσεων και οί μάχες γίνονται όλο και πιο σκληρές.

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ό έμφύλιος δέν ήταν καθαρά ταξική σύγκρουση, σύμφωνα με όρισμένα έργα τής πρόσφατης ιστοριογραφίας, καθώς οί ταξικές διαιρέσεις δέν ήταν στην Ελλάδα ιδιαίτερα βαθιές. Στη σύνθεση τών δύο πλευρών, ή σημασία τών ταξικών, αλλά και θρησκευτικών ή εθνολογικών διαιρέσεων ήταν περιορισμένη. Ό πόλεμος γίνεται για τόν έλεγχο του κράτους¹³. Τό ίδιο τó Ε.Α.Μ. εξέταλλου υπήρξε πολυταξικός και πολιτικά ευρύς σχηματισμός, που δημιουργήθηκε περισσότερο ως αποτέλεσμα τής γενικής δυσαρέσκειας τής δεκαετίας 1930-1940, και λιγότερο λόγω τής βαθμιαίας διείσδυσης του Κομμουνιστικού Κόμματος στην κοινωνία¹⁴. Είναι πολλοί αυτοί που, και από τόν συνήθως άδραν ή αγροτικό χώρο, θα προσχωρήσουν στον Ε.Λ.Α.Σ., μέσα στό κλίμα του ριζοσπαστισμού που αναπτύσσεται κατά τή διάρκεια τής Κατοχής. Η προσχώρηση, στη μία ή την άλλη πλευρά, καθορίζεται εξέταλλου, τόσο από τις πολιτικές πεποιθήσεις, όσο και από προσωπικές ή οικογενειακές διχόνοιες¹⁵.

Φαίνεται ότι "τό σπέρμα του έμφυλίου άρχισε να φυτρώνει από την πρώτη στιγμή τής εμφάνισης του άντάρτικου" στα όρεινά. Η διάσπαση και οί συγκρούσεις δέν γίνονται όμως αισθητές στον ίδιο βαθμό σε κάθε περιοχή¹⁶. Οί ένδογενείς αιτίες του έμφυλίου ποικίλλουν κατά τό-

13. Βλ. D. Close, *ό.π.*, σσ. 36-42· P. Βάν Μπούσχοτεν, *ό.π.*, σσ. 147-153· Θ. Σφήκας, "Η ιστοριογραφία του έλληνικού έμφυλίου πολέμου", *Ιστορ.*, τχ. 9 (Δεκέμβριος 1996), σ. 195 κριτική παρουσίαση τής άποψης του D. Close.

14. Βλ. P. Κούνδουρος, *Η Ασφάλεια του Καθεστώτος*, Αθήνα 1978, σσ. 124, 126· M. Mazower, *ό.π.*, σσ. 296-297.

15. Βλ. M. Mazower, *ό.π.*, σσ. 293, 360, και γενικότερα για την όργάνωση, τή δράση και την απήχηση του Ε.Α.Μ./Ε.Λ.Α.Σ., σσ. 293-349· D. Close, *ό.π.*, σσ. 41-42· O. Smith, "Ό πρώτος γύρος", *Έμφύλιος πόλεμος κατά την Κατοχή*, *Ό έλληνικός έμφύλιος...*, *ό.π.*, σ. 84· P. Κούνδουρος, *ό.π.*, σ. 123.

16. "Παρά τις ένωτικές προσπάθειες του Ε.Α.Μ. σε επίπεδο βάσης και κορυφής"· βλ. P. Βάν Μπούσχοτεν, *ό.π.*, σσ. 93, 127-130, 145.

πους, αλλά πηγάζουν παντού, σέ μεγάλο βαθμό, από τις αντιπαλότητες που έχουν εκδηλωθεί ήδη από την εποχή του μεσοπολέμου¹⁷.

Στις αρχές Μαρτίου 1943, και έως τὰ μέσα Μαΐου, ξεσπούν σοβαρές αναταραχές στον ελληνικό στρατό στη Μέση Ανατολή. Τμήμα στρατιωτικών, από τις χαμηλότερες κυρίως βαθμίδες, έχει οργανωθεί στην "Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση" [στο έξης Α.Σ.Ο.], που καθοδηγείται από τὸ Ε.Α.Μ., και συγκρούεται με αξιωματικούς, πιστούς στην Κυβέρνηση τοῦ Καΐρου, μέρος τῶν ὁποίων εἶναι βασιλικοί, ἀλλὰ καὶ μεταξικοί. Ἡ κρίση τερματίζεται, με τὴν επέμβαση καὶ τῶν Ἀγγλων, οἱ στρατιῶτες καὶ οἱ αξιωματικοὶ ἐπιστρέφουν στὶς θέσεις τους καί, ὅσοι ἀρνοῦνται νὰ ἐπιστρέψουν, μεταφέρονται σὲ στρατόπεδα συγκεντρώσεως¹⁸. Τὸ καλοκαίρι σημειώνονται συγκρούσεις ἀνάμεσα στὸν Ε.Λ.Α.Σ. καὶ τὸν Ε.Δ.Ε.Σ. στὴν Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ κατεχόμενη Ἑλλάδα. Οἱ συγκρούσεις αὐτὲς θὰ ἐπαναληφθοῦν στὶς ἀρχὲς τοῦ 1944 καὶ μέχρι τὸ Φεβρουάριο¹⁹. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ ἴδιου ἔτους δημιουργεῖται νέα κρίση στὶς ἑνοπλὲς δυνάμεις τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, ἐνῶ ἔχουν ξεκινήσει διεργασίες γιὰ τὴ δημιουργία κυβέρνησης ἐθνικῆς ἐνότητας. Τὸν ἴδιο μῆνα ὁ Ε.Λ.Α.Σ. διαλύει τὴν ἀνταρτικὴ ὁργάνωση Ε.Κ.Κ.Α. σκοτώνοντας τὸν ἰδρυτὴ τῆς δημοκρατικῆς Συνταγματάρχῃ Ψαρρό καὶ μεγάλο ἀριθμὸ μαχητῶν τοῦ²⁰. Οἱ συγκρούσεις με τὸν Ε.Δ.Ε.Σ. συνεχίζονται²¹. Στὴ Μέση Ἀνατολή ἡ Α.Σ.Ο. ἐκδηλώνεται ἀνοικτὰ ὑπὲρ τῆς "Πολιτικῆς Ἐπιτροπῆς Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης" ποὺ ἱδρύσε στὶς 13 Μαρτίου τὸ Ε.Α.Μ. καὶ οἱ μονάδες τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ ἀρχίζουν μία μία νὰ στασιάζουν. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κατάστασης αὐτῆς εἶναι νὰ ἐκκαθαριστεῖ τε-

17. Βλ. Γ. Χόνδρος, "Ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ γερμανικὴ Κατοχή", Ὁ ἐλληνικὸς ἐμφύλιος..., ὁ.π., σσ. 53-63· Ρ. Βάν Μπούσχοτεν, ὁ.π., σσ. 128-130· S. Aschenbrenner, "Ὁ Ἐμφύλιος ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ ἑνὸς μεσσηνιακοῦ χωριοῦ", *Μελέτες γιὰ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο*, Ἀθήνα 1992, σσ. 115-136 γιὰ τὴν Καρποφόρα Μεσσηνίας· J. du Boulay, *Portrait of a Greek Mountain Village*, Λίμνη Εὐβοία 1994, σσ. 236-242 γιὰ τὸ Ἀμπέλι Εὐβοίας.

18. Βλ. Ρ. Papastratis, *British policy towards Greece during the Second World War 1941-1944*, Cambridge 1984, σσ. 74-85· εἰδικότερα γιὰ τὴν Ἰη Ταξιαρχία, στὴν ὁποία ὑπηρετεῖ ὁ Σπηλιωτόπουλος, βλ. ὁ.π., σσ. 34 καὶ 49.

19. Βλ. Ρ. Papastratis, ὁ.π., σσ. 151-160.

20. Βλ. Ρ. Papastratis, ὁ.π., σσ. 176-177.

21. Βλ. Η. Fleisher, ὁ.π., σ. 43· συγκρούσεις δὲν σημειώνονται μόνο στὴ Κεντρικὴ Ἑλλάδα· βλ. S. Aschenbrenner, ὁ.π., σσ. 125-127· L. Baerentzen, "Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Πελοποννήσου, Σεπτέμβριος 1944", *Ἡ Ἑλλάδα στὴ δεκαετία 1940-1950*, Ἀθήνα 1984, σσ. 225-243· Ο. Smith, ὁ.π., σ. 89, ὅπου ὁ συγγραφέας ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἐμφύλιες συγκρούσεις τῆς Κατοχῆς μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν "μόνο σὲ μία πολὺ περιορισμένη ἔννοια ... σὰν πρόδρομος τοῦ ἐμφυλίου πολέμου" ποὺ θὰ ἀκολουθήσει.

λικά ο στρατός και να δημιουργηθεί ή ΙΙη Ταξιαρχία, από αξιωματικούς και στρατιώτες πιστούς στην Κυβέρνηση του Καΐρου, ή οποία θα συμμετάσχει στις συμμαχικές επιχειρήσεις στην Ιταλία²². Τον Οκτώβριο του 1944 συναντώνται ο Τσώρτσιλ και ο Στάλιν στη Μόσχα και συνάπτεται ή γνωστή "Συμφωνία των Ποσοστών", βάσει της οποίας ή Βρετανία θα έχει μετά την απελευθέρωση τον έλεγχο της Ελλάδας, κατά 90%²³.

Με την αποχώρηση των Γερμανών δημιουργείται κενό εξουσίας και εκδηλώνονται εμφύλιες διαμάχες σε διάφορα σημεία της χώρας²⁴. Ήδη από τα μέσα του 1944 το Ε.Α.Μ./Ε.Λ.Α.Σ. ήλεγχε μεγάλο τμήμα της ύπαιθρου και οί Γερμανοί είχαν περιοριστεί σε μεγάλο βαθμό στις πόλεις. Ή ύπαιθρος ώστόσο δεν ζει στο σύνολό της τα Δεκεμβριανά, όπως ή Αθήνα²⁵. Εμφύλιες συμπλοκές σημειώνονται κυρίως στην Ήπειρο και σε διάφορες περιοχές της Μακεδονίας, πριν και μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, την οποία υπογράφουν οί δύο πλευρές, που συγκρούστηκαν στα Δεκεμβριανά, στις 12 Φεβρουαρίου 1945²⁶. Μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας συμμορίες, κυρίως παρακρατικές, τρομοκρατούν τους πολιτικούς τους αντιπάλους σε όλη τη χώρα, με την άνοχή του επίσημου κράτους. Ή τρομοκρατία θα στρέψει ένα μέρος του πληθυσμού προς τους κομμουνιστές²⁷.

Από τα τέλη του 1944 και έως τις αρχές του 1945 το Ε.Α.Μ. χάνει εν μέρει το διαταξικό του χαρακτήρα, καθώς όρισμένες ενέργειές του στις περιοχές που έλέγχει, απομακρύνουν τα πιο εύπορα μέλη του, ενώ μαζικές αποσκιρτήσεις σημειώνονται και από σκληροπυρηνικούς λόγω

22. Βλ. Ρ. Papastratis, *δ.π.*, σσ. 160-172.

23. Βλ. Ρ. Papastratis, *δ.π.*, σσ. 198-200.

24. Βλ. π.χ. S. Aschenbrenner, *δ.π.*, σσ. 127-128· L. Baerentzen, *δ.π.*, σσ. 225-243. Διαιρέσεις που οδήγησαν σε εμφύλιες διαμάχες, σημειώθηκαν και σε άλλες χώρες που ήταν υπό γερμανική κατοχή, όπως στην πρώην Γιουγκοσλαβία και σε μικρότερη έκταση στη Γαλλία και την Ιταλία· βλ. D. Close, *δ.π.*, σ. 34.

25. Βλ. Β. Αποστολόπουλος, *Τό χρονικό μιās εποποιίας. Ή Δ.Σ.Ε. στη Ρούμελη*, Αθήνα 1995, σ. 20: "τή σκληρότητα του εμφυλίου πολέμου ... την αγνοούσαμε". Για τα Δεκεμβριανά βλ. J. Iatrides, *Revolt in Athens*, Πρίνστον 1972.

26. Βλ. L. Baerentzen- D. Close, "Ή ήττα του Ε.Α.Μ. από τους Βρετανούς, 1944-45", *Ή ελληνικός εμφύλιος...*, *δ.π.*, σσ. 101-128· J. Iatrides, *δ.π.*, σ. 251 και σσ. 320-324 τó κείμενο της Συμφωνίας.

27. Βλ. Β. Αποστολόπουλος, *δ.π.*, σ. 21· Δ. Ζαφειρόπουλος, *Ή Αντισυμμοριακός Αγών 1945-1949*, Αθήνα 1956, σσ. 84, 490-491· D. Close, *δ.π.*, σσ. 45-47· Ρ. Βάν Μπούσχοτεν, *δ.π.*, σσ. 144-154· Ρ. Κούνδουρος, *δ.π.*, σσ. 127-128· J. Iatrides, *δ.π.*, σ. 262· D. Close-Θ. Βερέμης, "Ή στρατιωτικός αγώνας, 1945-9", *Ή ελληνικός εμφύλιος...*, *δ.π.*, σ. 129.

τῆς Συμφωνίας τῆς Βάρκιζας²⁸. Οἱ ανταρτικὲς ομάδες, ποὺ ἐμφανίζονται ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1946, θὰ ὀνομαστοῦν "Δημοκρατικὸς Στρατὸς Ἑλλάδας" [στὸ ἐξῆς Δ.Σ.Ε.], τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1946. Ἡ ἀλλαγὴ ὀνόματος συμβολίζει τὴ μετατόπιση ποὺ συντελεῖται, καθὼς τὸ Κ.Κ.Ε. ἐλέγχει πλήρως τὸ νέο ἀντάρτικο²⁹. Ἡ κοινωνικὴ σύνθεση τοῦ Δ.Σ.Ε. διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Ε.Α.Μ./Ε.Λ.Α.Σ. Οἱ ἀντάρτες, ἀποκομμένοι ἀπὸ τοὺς ὑποστηρικτὲς τῶν ἀστικῶν κέντρων, εἶναι κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος φτωχοὶ ὀρεσίβιοι χωρικοί, μὲ ἐλάχιστη ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἔξω κόσμον, ἀποξενωμένοι ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση τῆς Ἀθήνας ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμον³⁰. Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1947 ὁ Δ.Σ.Ε. θὰ μποροῦσε νὰ πετύχει τὴν εἰρήνην μόνο "μὲ μία παράδοση ἄνευ ὁρων", γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει κανένα πλέον περιθώριον συμβιβασμοῦ. Ἐξαρτᾶται ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ βοήθεια τῶν γειτονικῶν κομμουνιστικῶν χωρῶν καὶ ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ τεράστια ἀποθέματα τῶν Η.Π.Α.³¹.

Ἡ γενικὴ κατάσταση στὸ διάστημα 1947-1948 ἔχει διαμορφωθεῖ ὡς ἐξῆς³²: Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1946 φτάνουν στὴν Ἑλλάδα οἱ πρῶτες μικρὲς ομάδες ἀνταρτῶν ἀπὸ τὰ στρατόπεδα τῆς Ἀλβανίας, τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας. Ὁργανώνουν τὰ ὀρμητήριά τους σὲ ὀρεινὰ συγκροτήματα (Γράμμος, Καϊμακτσαλάν, Πάικο, Μπέλες καὶ Ροδόπη) καὶ ὑποχρεώνουν τὰ φυλάκια τῶν συνόρων νὰ συμπτυχθοῦν. Ἡ παραμεθόριος ἐκκενώνεται ἀπὸ τὸν Ἑθνικὸ Στρατὸ. Μέσα στὸ 1947 ἀντάρτες ἐγκαθίστανται στὰ περισσότερα βουνὰ τῆς χώρας καὶ στὸ τέλος τοῦ χρόνου κυριαρχοῦν σὲ εὐρεῖες ὀρεινὲς περιοχὲς, μὲ δύναμη 20.000³³. Στὴν ἡγεσία

28. Βλ. Ρ. Βάν Μπούσχοτεν, ὁ.π., σ. 143 γιὰ τὴν ἐπιβολὴ βαρεῖας φορολογίας στοὺς πλούσιους· D. Close, ὁ.π., σσ. 45-46.

29. Βλ. Ρ. Κούνδουρος, ὁ.π., σ. 124. Ἡ ἐπίσημη ὀνομασία τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ εἶναι "Ἑλληνικὸς Ἑθνικὸς Στρατὸς". Στὴν ἱστοριογραφία ὁ τρόπος ποὺ ὀνομάζεται ἡ κάθε πλευρά, ἐξαρτᾶται συνήθως ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ τοποθέτηση τοῦ γράφοντα, ἰδιαίτερα μέχρι τὸ 1974. Ἐδῶ χρησιμοποιοῦμε τοὺς ὅρους "Ἑθνικὸς Στρατὸς" ἢ "στρατὸς", "ἀντάρτες" ἢ "Δημοκρατικὸς Στρατὸς", εἴτε δηλαδὴ μέρος τῆς ἐπίσημης ὀνομασίας εἴτε ὅρους ποὺ ξεκαθαρίζουν τὴν πλευρὰ στὴν ὁποία ἀναφερόμαστε.

30. Βλ. D. Close, ὁ.π., σσ. 46-47.

31. Βλ. O. Smith, "Τὸ ἐλληνικὸ κομμουνιστικὸ κόμμα, 1945-9", Ὁ ἐλληνικὸς ἐμφύλιος..., ὁ.π., σ. 195.

32. Τὰ γεγονότα δίνονται συνοπτικὰ καὶ ἀφοροῦν κυρίως στὶς περιοχὲς ποὺ κινήθηκαν οἱ δύο συντάκτες τῶν ἡμερολογίων.

33. Βλ. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, Διεύθυνσις Ἱστορίας Στρατοῦ, Ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς κατὰ τὸν Ἀντισυμμοριακὸν Ἀγῶνα (1946-1949). Ἡ ἐκκαθάρισις τῆς Ροῦμελης καὶ ἡ πρώτη μάχη τοῦ Γράμμου, Ἀθήνα 1970, σσ. 1-5, Σχεδιάγραμμα 1 καὶ 2.

τους κυριαρχεί αισιοδοξία³⁴.

Ο Έθνικός Στρατός διαρθρώνεται διοικητικά σε τρία σώματα με τους εξής τομείς: Α' Σώμα Στρατού στην Αττικοβοιωτία και τη Στερεά, με έδρα την Αθήνα· Β' Σώμα στη Θεσσαλία, Δυτική Μακεδονία, Ήπειρο, με έδρα τη Λάρισα· Γ' Σώμα στην Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, με έδρα τη Θεσσαλονίκη³⁵. Η πλειοψηφία των στελεχών δεν είναι εκπαιδευμένη στον ανταρτοπόλεμο, οί στρατιώτες δεν έχουν πλήρη έμπιστοσύνη στους αξιωματικούς τους, το ήθικόν είναι χαμηλό³⁶.

Το φθινόπωρο του 1947 δεν έχει γίνει κάποια σημαντική μεταβολή στη διάταξη των ανταρτών. Πραγματοποιούν συχνές επιδρομές σε πόλεις και συγκοινωνιακές αρτηρίες και έχουν ανασυγκροτήσει τις έφεδρείες τους. Είναι έγκαιρα ενημερωμένοι για τις προθέσεις του Έθνικού Στρατού, τον όποιο και αντιμετωπίζουν με έπιτυχία. Η δύναμή τους υπολογίζεται το Σεπτέμβριο σε 22 έως 24.000 άντρες και γυναίκες³⁷. Το χειμώνα του 1947-1948 ο Έθνικός Στρατός περιορίζεται σε ένα είδος στατικής άμυνας, καθώς η μεγάλη διασπορά των δυνάμεών του δεν επιτρέπει τη διεξαγωγή επιχειρήσεων μεγάλης κλίμακας. Οί αντάρτες χτυπούν αίφνιδιαστικά και υποχωρούν ταχύτατα σε πολλά σημεία της χώρας. Με την οργάνωση των ταγμάτων της Έθνοφρουράς, στις αρχές του 1948, ο Έθνικός Στρατός θα απαλλαγεί από την ύπηρεσία ασφαλείας των μετόπισθεν και θα ξεκινήσει μεγάλες επιχειρήσεις³⁸.

Στις αρχές του 1948 ο Έθνικός Στρατός αυξάνεται από 120 σε 130.000· αναδιοργανώνονται οί μονάδες Μηχανικού, Πυροβολικού, Διαβιβάσεων και Τεθωρακισμένων και τον Απρίλιο η δύναμή του θα φτάσει, για λίγο, τις 147.000 άντρες³⁹. Ο Δ.Σ.Ε. έλέγχει, από το χειμώνα του 1947 μέχρι την άνοιξη του 1948, όλη την όρεινή Ρούμελη και κά-

34. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, σσ. 273, 294.

35. Βλ. Αρχηγείο Στρατού, *ό.π.*, σσ. 9-10· Δ. Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, σ. 343. Οί τομείς των τριών σωμάτων δεν μεταβάλλονται στην περίοδο που εξετάζουμε. Αλλάζει ώστόσο η σύνθεσή τους, ανάλογα με τις ανάγκες των επιχειρήσεων.

36. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, σσ. 272-274, 294, 298, 335. Ο εμφύλιος είναι μία "μοναδική στρεβλωτική έμπειρία για όλόκληρο τό έθνος και είναι μοιραίο να επηρεάζει άρνητικά τό ήθικόν των στρατιωτών"· βλ. Γ. Ιατρίδης, "Η Βρετανία, οί Ένωμένες Πολιτείες και ή Ελλάδα, 1945-9", Ο έλληνικός εμφύλιος..., *ό.π.*, σ. 263.

37. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, σσ. 294, 356· Ο. Smith, "Τό έλληνικό κομμουνιστικό...", *ό.π.*, σ. 186.

38. Βλ. Αρχηγείο Στρατού, *ό.π.*, σσ. 9, 12· Δ. Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, σσ. 101-105.

39. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, σ. 95. Ο αντίστοιχος αριθμός από τό Αρχηγείο Στρατού είναι 125.000 στις αρχές του 1948· βλ. Αρχηγείο Στρατού, *ό.π.*, σ. 9.

ποιες ομάδες του φτάνουν ἕως τὴν Πάρνηθα. Ἐλέγχει ἐπίσης τὰ ὄρεινά τῆς Θεσσαλίας καὶ μεγάλο μέρος τῆς Ἡπείρου, τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Πελοποννήσου. Ἡ δράση του καθιστᾷ τὶς συγκοινωνίες ἰδιαίτερα ἐπισφαλεῖς. Μόνο τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα ἐλέγχονται πλήρως ἀπὸ τὶς κυβερνητικὲς δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ἔχουν καὶ τὴν πρωτοβουλία τῶν κινήσεων στὴν Κεντρικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη⁴⁰. Τὴν ἀνοιξη τοῦ 1948 ἡ δύναμή τοῦ Δ.Σ.Ε. εἶναι 24.000, μὲ ὑψηλὸ ἠθικό⁴¹.

Στὸ Γενικὸ Ἀρχηγεῖο τοῦ Δ.Σ.Ε. ὑπάγονται τὸ Κλιμάκιο τῆς Νότιας Ἑλλάδας, τὸ Κλιμάκιο Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Δυτικῆς Θράκης, καθὼς καὶ οἱ μονάδες τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἡ διοικητικὴ διάρθρωση βασιίζεται στὴν ὄρεινὴ μορφολογία τῆς χώρας καὶ ἐπιδιώκεται νὰ ὑπάρχει μία μεγάλη διοίκηση ἀνὰ ὄρεινὸ συγκρότημα, γιὰ νὰ συντονίζει τὴ δράση, τὸν ἀνεφοδιασμό καὶ τὴν ἐκπαίδευση⁴². Ὁ ἀνεφοδιασμός ἔχει ἐξασφαλιστεῖ ἀπὸ τὰ βόρεια γειτονικά κράτη. Δημιουργεῖται τὸ "Κράτος τοῦ Γράμμου", ὅπου βρίσκεται ἡ βασικὴ ἐστία συγκρότησης τοῦ Δ.Σ.Ε.⁴³.

Ὁ Δ.Σ.Ε. ἀνασυγκροτεῖται τὸ 1948. Δημιουργοῦνται ομάδες κρούσεως δίχως μόνιμους χώρους δράσης, ὁργανωμένες ὅπως οἱ μονάδες τακτικοῦ στρατοῦ σὲ τάγματα, ταξιαρχίες καὶ μεραρχίες. Παράλληλα ὑπάρχουν μονάδες ποὺ δροῦν σὲ συγκεκριμένη περιοχὴ, μὲ συγκροτημένες βοηθητικὲς ὑπηρεσίες. Τὰ Ἀρχηγεῖα Πελοποννήσου, Ρούμελης καὶ Θεσσαλίας ὑπάγονται τώρα στὸ Κλιμάκιο τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου Νότιας Ἑλλάδας. Πρόκειται γιὰ τὶς Ιη, Ιη καὶ ΙΙη μεραρχίες⁴⁴. Ἡ μεταβολὴ αὕτη θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς ὡς ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους τῶν ἀνταρτῶν, καθὼς οἱ δυνάμεις τοῦ Δ.Σ.Ε. χάνουν σιγὰ σιγὰ τὰ πλεονεκτήματα ποὺ εἶχαν ἀπέναντι στὸν ἐθνικὸ στρατὸ, λόγω τῆς ἀποκλειστικῆς ἀνταρτικῆς τακτικῆς ποὺ μέχρι τότε ἀκολουθοῦσαν⁴⁵. Ἦδη τὸ φθινόπωρο τοῦ προηγούμενου χρόνου ἡ Τρίτη Ὀλομέλεια τοῦ Κ.Κ.Ε. ἔχει ἀποφασίσει νὰ προχωρήσει σὲ "ὀλοκληρωτικὸ πόλεμο". Ἡ ἐπιτυχία τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν θὰ ἐξασφαλιζόταν μόνο ἂν οἱ ἀντάρτες ἦταν 50 μὲ 60 χιλιάδες,

40. Βλ. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, ὁ.π., σ. 18· Φ. Γρηγοριάδης, *Ἱστορία τοῦ Ἐμφυλίου Πολέμου. Τὸ Δεύτερο Ἀντάρτικο*, τ. Δ', Ἀθήνα ἄ.ἔ., σσ. 1023-1125· Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 335-336, 338.

41. Βλ. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, ὁ.π., σ. 7· D. Close-Θ. Βερέμης, ὁ.π., σ. 138.

42. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σ. 59.

43. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 68-69.

44. Βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σ. 99· Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 58, 342.

45. Βλ. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, ὁ.π., σ. 16· Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 58, 68-69, 333, 338, 342.

ἐνῶ ὁ Δ.Σ.Ε. ἔχει πολὺ λιγότερους. Ἐξάλλου τὰ ὄρεινά χωριά, ἀπ' ὅπου ἀντλεῖ τὸ δυναμικό του, ἔχουν ἀρχίσει νὰ ἀδειάζουν⁴⁶.

Τὸ 1948 γίνεται κατανοητὸ στὰ ἀνώτατα κλιμάκια τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ ὅτι ἡ τακτικὴ μὲ τὴν ὁποία θὰ ἀντιμετωπίζονταν ἀποτελεσματικὰ οἱ ἀντάρτες, εἶναι ἡ συνεχὴς καταδίωξη ἀπὸ πολλὲς κατευθύνσεις, μὲ ἰσχυρὲς φάλαγγες ποὺ θὰ κλιμακώνονται σὲ βάθος καὶ θὰ συνδυάζονται μεταξὺ τους σὲ πλάτος, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατη ἡ διαφυγὴ ἀπὸ τὸν κλοιό. Οἱ μέχρι τότε προσπάθειες ἐγκλωβισμοῦ εἶχαν ἀποδειχθεῖ ἀνεδαφικές, καθὼς οἱ ἀντάρτες κινοῦνταν σὲ εὐέλκτους σχηματισμούς, προσαρμωμένοι στὴν μορφολογία τοῦ ἐδάφους, μὲ δυνατότητα δράσης μικροῦ ἀριθμοῦ σὲ ἐκτεταμένη περιοχή. Στὶς ἐπιχειρήσεις "Χαραυγὴ" στὴ Ρούμελη καὶ "Περιστερὰ" στὴ Πελοπόννησο, ἐφαρμόζεται ἡ νέα στρατηγική⁴⁷.

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1948, παρὰ τὶς ὑπεραισιόδοξες δηλώσεις τοῦ Στρατηγοῦ Βὰν Φλήτ, Ἀρχηγοῦ τῆς Ἀμερικανικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς, καὶ τὶς ἐπιτυχίες ποὺ προηγήθηκαν στὴν Πίνδο καὶ τὸ Γράμμο, κυριαρχεῖ ἀπογοήτευση στὸ κυβερνητικὸ στρατόπεδο. Εἶχε καλλιεργηθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι σύντομα ὁ στρατὸς θὰ ὑπερίσχυε τοῦ Δ.Σ.Ε., οἱ δυσκολίες καὶ τὰ ἔξοδα εἶχαν ὑποτιμηθεῖ, ἡ στρατιωτικὴ κατάσταση δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ μετὰ τὴν ἥττα στὸ Βίτσι ποὺ ἔχει καθηλώσει τὶς μονάδες. Ἡ πτώση τοῦ ἠθικοῦ τῶν στρατιωτῶν, ποὺ εἶχαν πιστέψει ὅτι μὲ τὶς ἐπιτυχίες στὸ Γράμμο εἶχε σημάνει καὶ ἡ τελειωτικὴ ἥττα τῶν ἀνταρτῶν, εἶναι μεγάλη⁴⁸.

ΟΙ ΣΥΝΤΑΚΤΕΣ ΤΩΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΩΝ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥΣ

Ὁ Γεώργιος Σπηλιωτόπουλος γεννήθηκε τὸ 1920 καὶ εἶχε δύο μικρότερα ἀδέρφια, τὴν Ἀθηνᾶ καὶ τὸ Νώντα. Στὰ 1936 βρίσκεται μαζί μὲ τὴν οἰκογένειά του στὸ Κιλκίς, ὅπου ὁ πατέρας του Συνταγματάρχης Παναγιώτης Σπηλιωτόπουλος ὑπηρετεῖ ὡς Διοικητὴς τοῦ Χίου Συνοριακοῦ Τομέα. Εἶναι στὴν προτελευταία τάξη τοῦ Γυμνασίου καὶ κρατᾷ τὸ πρῶτο του ἡμερολόγιο. Τὸ 1938 μπαίνει στὴ Σχολὴ Εὐελπίδων, στὶς διακοπὲς ἐπισκέπτεται τὴν οἰκογένειά του στὴ Σύρα. Ὁ πατέρας του εἶναι ἐκεῖ Διοικητὴς τῆς Σχολῆς Ἐφένδρων Ἀξιωματικῶν Πεζικοῦ. Ὄταν ἀρχίζει ὁ πόλεμος ἀποφοιτᾷ, ὡς τριετὴς εὐέλπης καὶ ὀνομάζεται ἀνθυπολοχαγός, ὅπως ὅλοι οἱ συμμαθητές του. Λόγω τραυματισμοῦ του στὴν

46. Βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σ. 33· Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σ. 57 καὶ κυρίως 275.

47. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 268-270, 274, 351, 354.

48. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 330-332, 334, 340.

Ἀθήνα, θὰ φτάσει στὸ μέτωπο τὸ Μάρτιο τοῦ 1941, ὡς ἀξιωματικὸς σύνδεσμος τῆς XVης Μεραρχίας Πεζικοῦ, θέση ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνη. Διοικητὴς τῆς Μεραρχίας εἶναι ὁ πατέρας του⁴⁹. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1943 διαφεύγει στὴ Μέση Ἀνατολή, μεταφέροντας τὴν ἀλληλογραφία τοῦ πατέρα του, ποὺ ἦταν ἀντιπρόσωπος τῆς Κυβέρνησης τοῦ Καΐρου στὴν Ἀθήνα. Ὑπηρετεῖ στὴν Ιη Ταξιαρχία καὶ ὅταν ἡ Ταξιαρχία διαλύεται, στὴν ΙΙη Ὀρεινὴ Ταξιαρχία. Παίρνει μέρος στὴν ἐκστρατεία τῆς Ἰταλίας, στὴ μάχη τοῦ Ρίμινι καὶ στὰ Δεκεμβριανά.

Στὸ διάστημα αὐτὸ ὁ πατέρας του εἶναι ἐπικεφαλὴς τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀπελευθερώσεως ποὺ συγκροτήθηκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1944 ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση, ἡ ὁποία καὶ τὸν διορίζει Στρατιωτικὸ Διοικητὴ Ἀττικῆς, τὸν Αὐγουστο τοῦ ἴδιου χρόνου. Ὄταν ἡ Κυβέρνηση ἔρχεται στὴν Ἀθήνα, τοποθετεῖται Γενικὸς Διευθυντὴς τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν, τὸ Μάιο τοῦ 1945 Διοικητὴς τοῦ Γενικοῦ Κέντρου Ἐκπαιδεύσεως Ἀξιωματικῶν, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1946 Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ, μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ Ἀντιστρατήγου, καί, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ ἐπομένου χρόνου, Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Στρατοῦ καὶ Πρόεδρος τοῦ Ἀνωτάτου Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου. Ἀποστρατεύεται τὸ Μάρτιο τοῦ 1948, κυρίως διότι δὲν συμφωνοῦσε μὲ τὰ μέτρα τῆς Κυβέρνησης γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀνταρτῶν, μέτρα τὰ ὁποία θεωροῦσε ἐπιπόλαια καὶ πρόχειρα⁵⁰. Ὁ Γιώργος Σπηλιωτόπουλος εἶναι τὸ 1945 ἐκπαιδευτὴς στὸ Κέντρο Ἐκπαιδεύσεως Ἀξιωματικῶν καὶ ἀργότερα στὴ Σχολὴ Τεθωρακισμένων, στὴ Σχολὴ Ἐφέδρων Ἀξιωματικῶν Σύρου καὶ στὸ Κέντρο Νεοσυλλέκτων Κορίνθου. Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1947 τοποθετεῖται στὴ Χη Μεραρχία τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ, στὸ 563ο Τάγμα Πεζικοῦ τῆς 35ης Ταξιαρχίας Σεροῶν, ἐπικεφαλὴς τοῦ 3ου Λόχου μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ λοχαγοῦ⁵¹.

Δὲν ἔχουμε πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ Μῆτσο Καραντζᾶ. Γεννήθηκε στὴν Ἀπάνω Ἀγόριανη (σήμερα Ἐπτάλοφος) τοῦ Παρνασσοῦ τὸ 1906, ἀπὸ

49. Βλ. Π. Σπηλιωτόπουλος, *Τεκμήρια γιὰ τὸν πόλεμο τοῦ 1940-1941. Δράση τῆς XV Μεραρχίας Πεζικοῦ. Ἡ ἄλλη ὄψη τῆς συνθηκολόγησης*, ἐπιμ. Μ. Σπηλιωτοπούλου, Ἀθήνα 1992, ὅπου καὶ τὸ ἡμερολόγιο τῆς Μεραρχίας. Γιὰ τὴ δράση τῶν ἀξιωματικῶν συνδέσμων στὸν πόλεμο βλ. Γιάννης Μπεράτης, *Τὸ Πλατὺ Ποτάμι*, Ἀθήνα 1973.

50. Βλ. Κ. Καζάνης, "Θὰ ζήσουμε ἐλεύθεροι ὡς Ἕλληνες". *Ἱστορικά ἔγγραφα τοῦ Στρατηγοῦ Παναγιώτη Σπηλιωτόπουλου*, Ἀθήνα 1978.

51. Ἡ Χη Μεραρχία ἀποτελεῖται ἀπὸ 3 ταξιαρχίες, τὴν 35η, 36η καὶ 37η. Ἡ 35η Ταξιαρχία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ Στρατηγεῖο, τὰ 561ο, 562ο καὶ 563ο τάγματα Πεζικοῦ· βλ. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, ὁ.π., σ. 396. Γιὰ τὴ συγκρότηση καὶ τὴν πορεία τῆς Μεραρχίας, ἀπὸ 1/1 μέχρι 31/8/1948 βλ. ὁ.π., σσ. 418-420· εἰδικότερα γιὰ τὴ 35η Ταξιαρχία βλ. ὁ.π., σσ. 424-425.

ἀγροτική οἰκογένεια, καὶ τελείωσε τὴ τετάρτη δημοτικοῦ. Ἀγρότης καὶ ὁ ἴδιος, ἀπὸ νωρὶς ξεχώρισε γιὰ τὸ λογοτεχνικό του ταλέντο καὶ προπολεμικὰ ἀνέβασε στὸ χωριὸ ἓνα θεατρικὸ ἔργο ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε γράψει. Παντρεύτηκε τὴν Πανώρια Ἰωάννου καὶ εἶχαν τέσσερα παιδιά, τὸν Κομνᾶ, τὸν Ἡλία, τὴν Ἑλένη καὶ τὸ Γιώργο. Πολέμησε στὴν Ἀλβανία καὶ πῆρε μέρος στὴν ἀντίσταση ὡς μέλος τοῦ Ε.Λ.Α.Σ. στὴν περιοχή Παρνασσίδας. Τὸ 1946 βρίσκεται πολιτικὸς ἐξόριστος στὰ Κύθηρα. Τὸν ἴδιο μᾶλλον χρόνο γυρίζει στὸ χωριὸ του καὶ βγαίνει ξανὰ ἀντάρτης μαζί με τὴ γυναίκα του καὶ τοὺς δύο μεγαλύτερους γιούς του, Κομνᾶ καὶ Ἡλία. Ἦταν ὑπεύθυνος τοῦ Κέντρου Πληροφοριῶν στὸ Παρνασσό, με ἀποστολὴ νὰ βρίσκεται σὲ συγκεκριμένα παρατηρητήρια με τὴν ὁμάδα του⁵².

Τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Καραντζᾶ, "ὅσο σώθηκε", γράφεται τὸ 1948, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς Μαΐου καὶ ἡ τελευταία ἀκέραιη ἐγγραφή εἶναι στὶς 8 Αὐγούστου. Ὑπάρχει καὶ ἀπόσπασμα τῆς ἐπομένης ἡμέρας. Τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Σπηλιωτοπούλου ἀρχίζει στὶς 26 Σεπτεμβρίου τοῦ 1947, ὅταν ξεκινᾶ γιὰ τὴ μονάδα του, καὶ σταματᾶ ἐπίσης στὶς 8 Αὐγούστου 1948, ἡμέρα ποὺ σκοτώθηκε. Στὸ σημειωματάριό του ἔμεναν ἀκόμα δύο λευκὰ φύλλα.

Καὶ οἱ δύο ἔχουν τὴν ἐμπειρία τοῦ πολέμου στὴν Ἀλβανία. Στὴν Κατοχὴ ὁ Καραντζᾶς παίρνει μέρος στὴν ἀντίσταση με τὸν Ε.Λ.Α.Σ. στὴ Ρούμελη, μία ἀπὸ τὶς περιοχὲς κλειδιὰ γιὰ τοὺς ἀντάρτες⁵³. Ὁ Σπηλιωτοπούλος διαφεύγει στὴ Μέση Ἀνατολή. Ὅσοι πολέμησαν στὸ Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ἐναντίον τοῦ Ἀξονα δὲν ἀγωνίστηκαν ἀπλῶς γιὰ νὰ ἐπικρατήσουν στρατιωτικά, ἦταν ἓνας ἀγώνας ἐπιβίωσης ἀλλὰ καὶ ἀγώνας γιὰ μιὰ καλύτερη κοινωνία⁵⁴. Στὸν ἐμφύλιο ζοῦν σὲ δύο διαφορετικοὺς κόσμους, ὁ καθένας τὸν πόλεμο ἀντίπαλων στρατοπέδων. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ καλύπτεται στὰ ἡμερολόγια, ἔχουν ἤδη ἐμπειρία τοῦ ἐμφυλίου. Ὁ Καραντζᾶς ἐξορίζεται καὶ ἀργότερα βγαίνει στὸ βουνό, ὁ Σπηλιωτοπούλος ἔχει ζήσει τὶς στάσεις τῶν μονάδων στὴ Μέση Ἀνατολή καὶ ἔχει πολέμησει στὰ Δεκεμβριανά⁵⁵.

Ὁ Σπηλιωτοπούλος εἶναι στρατιώτης, ἀλλὰ καὶ στρατιωτικός. Ἐκτε-

52. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, *ὁ.π.*, σσ. 13-19, 60, 69· Ἀ. Ἐλεφάντης, *ὁ.π.*, σ. 50.

53. Βλ. ἐνδεικτικὰ Δ. Ζαφειρόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 346· Μ. Mazower, *ὁ.π.*, σσ. 299, 318· Δ. Δημητρίου (Νικηφόρου), *Ἀντάρτης στὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης*, Ἀθήνα 1965. Ἡ κατάσταση δὲν ἦταν τόσο εἰδυλλιακὴ ὅπως τὴν περιγράφει ὁ τελευταῖος· βλ. Ρ. Βὰν Μπούσχοτεν, *ὁ.π.*, σ. 86.

54. Βλ. E. Hobsbawm, *Age of Extremes, The Short Twentieth Century 1914-1991*, Λονδίνο 1995, σσ. 43, 161.

55. Βλ. L. Baerentzen-D. Close, *ὁ.π.*, σσ. 105 καὶ 105, 116 γιὰ τὴ Πτὴ Ὁρεινὴ Ταξιαρχία. Γιὰ τὴ Ταξιαρχία αὐτὴ τὸ 1944 στὴν Ἀθήνα βλ. J. Iatrides, *Revolt...*, *ὁ.π.*, σσ. 152-154, 168· G. Alexander, "Ἡ κρίση ἀποστράτευσης τοῦ Νοεμβρίου 1944", *Ἡ Ἑλλάδα στὴ δεκαετία 1940-1950...*, *ὁ.π.*, σσ. 263-284.

λεῖ διαταγές, παίρνει μέρος σὲ ὀργανωμένες ἐπιχειρήσεις⁵⁶. Δὲν ἀντιπροσωπεύει τὸ "μέσο στρατιώτη". Κατάγεται ἀπὸ στρατιωτικὴ οἰκογένεια, ἡ θέση τοῦ πατέρα του εἶναι ἐπιτελική στὸν ἐμφύλιο, μέχρι τὸ Μάρτιο τοῦ 1948, ἔχει ἐκπαιδευτεῖ στὸν ἀνταρτοπόλεμο στὴ Μέση Ἀνατολή.

Ὁ Καραντζᾶς δὲν ἔχει ἄμεσες διαταγές ἢ ὁδηγίες, ἐνεργεῖ ὁμως κάθε στιγμή ὡς μέλος τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ, ἔστω κι ἂν βρίσκεται ὁλομόναχος ἢ μόνο μὲ τὴ γυναῖκα του. Οἱ ἀτομικὲς του πρωτοβουλίες εἶναι καθοριστικὲς γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς ὁμάδας του. Δὲν βρίσκεται μὲ ἀντάρτες μεγάλων σχηματισμῶν στὸ διάστημα πού καλύπτει τὸ ἡμερολόγιό του. Τὸ γεγονὸς ὅτι βγαίνει στὸ ἀντάρτικο νωρὶς καὶ ἐθελοντικὰ φανερώνει τὸ συνειδητὸ τοῦ ἀγῶνα του. Ἡ ἐθελοντικὴ προσχώρηση δὲν εἶναι αὐτονόμη στὸν ἐμφύλιο⁵⁷. Μένει τὸν περισσότερο καιρὸ ἀπομονωμένος, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος γράφει, ζητώντας πάντα νέα γιὰ τὴ δράση τῶν ἄλλων ὁμάδων⁵⁸. Οἱ ὅποιες πληροφορίες του προέρχονται ἀπὸ συναγωνιστές του. Στὶς 25 Ἰουλίου 1948 μαθαίνει ὅτι "τὸ Γράμμο ὄχι μόνο δὲν ἔσπασεν ἀλλὰ τοὺς πῆραν οἱ ἀντάρτες κατὰ πόδα", τὴ στιγμή πού ὁ στρατὸς διενεργεῖ ἐπιθέσεις μεγάλης κλίμακας, χωρὶς ἀκόμη νὰ ἐλέγχει πλήρως τὴν περιοχὴ. Ἀργότερα, στὴν τελευταία ἀκέραη ἐγγραφή, στὶς 8 Αὐγούστου, μαθαίνει ἀπὸ τὸ γιό του Κομνᾶ, ὅτι οἱ ἀντάρτες ἔχουν ἀρχίσει τὴν ἀντεπίθεση στὸ Γράμμο, ἐνῶ καὶ στὴ Ρούμελη ἔχουν δώσει ἀρκετὲς μάχες. Οἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ στὸ Γράμμο ὁλοκληρώθηκαν μὲ ἐπιτυχία στὶς 20 τοῦ ἰδίου μήνα⁵⁹.

Ὁ Σπηλιωτόπουλος ἔχει πιὸ σφαιρικὴ εἰκόνα τῆς κατάστασης. Παίρνει μέρος στὶς ὀργανωμένες μεγάλες ἐπιχειρήσεις τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀπὸ τὶς ἐπιχειρήσεις ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ ἔρθει σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ ἀντάρτες πού αἰχμαλωτίζονται ἢ παραδίδονται⁶⁰. ἔχει πρόσβαση στὴν ἐπίσημη κρατικὴ πληροφόρηση μὲ τὸ ραδιόφωνό του, συζητᾷ μὲ ἓναν Ἀμερικανὸ δημοσιογράφο πού ἐπισκέπτεται τὸ Λόχο, βρίσκεται γιὰ λίγο στὴν Ἀθήνα. Στὸ διάστημα πού καλύπτει τὸ ἡμερολόγιο παίρ-

56. Ὁ δεῦτερος παγκόσμιος πόλεμος ὑπῆρξε ἡ πιὸ σύνθετη πολεμικὴ σύρραξη μέχρι τότε. Ἀπαιτήθηκε ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες κάθε βαθμίδας νὰ ἐπιδείξουν τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ τεχνικὴ δεξιότητα καὶ προσωπικὴ πρωτοβουλία· βλ. J. Ellis, *The Sharp End. The Fighting Man in World War II*, Λονδίνο 1990, σ. 10.

57. Βλ. Ρ. Βὰν Μπούσχοτεν, ὁ.π., σ. 167· Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σσ. 102 καὶ σσ. 85-98 γιὰ τὴν ὑποχρεωτικὴ στρατολόγηση γυναικῶν.

58. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 58, 106.

59. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 115, 121· Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, ὁ.π., σσ. 224-246, 332.

60. Βλ. τὶς ἐγγραφές στὶς 4/10/1947, 16/10/1947, 19/12/1947, 26/12/1947.

νει δύο μέρες άδεια, τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1947 καὶ πηγαίνει στὴ Θεσσαλονίκη, καὶ ἄλλες τρεῖς, πρὶν ἀρχίσει ἡ ἐπιχείρηση στὸ Γράμμο, γιὰ τὴν Ἀθήνα⁶¹. Οἱ εἰδήσεις φτάνουν πολὺ γρήγορα, ἰδιαίτερα ὅταν εἶναι εὐνοϊκὲς γιὰ τὴν Κυβέρνηση· ἔτσι στὶς 29 Ἰουνίου 1948 μαθαίνει "πολὺ σπουδαῖα νέα ὃ Τίτο ὑπὸ δυσμένεια τῶν Ρώσων"⁶².

Τὸ 1947 ἔχουν πιά ὀριοθετηθεῖ οἱ θέσεις τῆς κάθε πλευρᾶς στὸν ἐμφύλιο. Δὲν ἔχουν μείνει περιθώρια γιὰ ἀναποφάσιστους. Ἡ ἰδεολογικὴ τοποθέτηση τοῦ καθενὸς εἶναι ξεκάθαρη. Ὁ Καραντζᾶς, ποὺ ἔχει κάνει καὶ διαφώτιση στὸ χωριό του, δὲν νιώθει ἐδῶ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ θεωρητικὰ ζητήματα, οὔτε σχολιάζει τὸ κείμενο προκηρύξεων ποὺ πετᾶνε τὰ ἀεροπλάνα στοὺς ἀντάρτες. Ὁρκίζεται ὁμως "τὴν ἐκδίκηση ... ἐκδίκηση στὸ φασισμό". Δὲν χάνει τὸ κουράγιο του· ὅταν κυκλώνεται ἀπὸ παντοῦ, πιστεύει ὅτι "θὰ γυρίσει πάλι ὁ τροχός"⁶³. Εἶναι αἰσιόδοξος. Δὲν ἀναλύει τὰ πιστεύω του γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὸν ἀγῶνα ποὺ κάνει, γιὰ νὰ παίρνει ὁ ἴδιος κουράγιο. Τὸ ὅτι ἀπευθύνεται συχνὰ στοὺς μελλοντικούς του ἀναγνώστες, φανερώνει τὴν πίστη του στὴ νίκη. Αἰσιοδοξία συναντᾶμε καὶ σὲ δύο ἄλλα ἡμερολόγια ἀνταρτῶν τῆς ἐποχῆς, τοῦ Γιώργου Σταυράκη ἀπὸ τὸ Ζιάκα Γρεβενῶν καὶ τοῦ Δημήτρη Παλαιολογόπουλου ἀπὸ τὴν ὀρεινὴ Ἀχαΐα⁶⁴. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὅλοι τους ἔχουν προσχωρήσει ἀπὸ τοὺς πρώτους στὸ Δ.Σ.Ε.

Ὁ Σπηλιωτόπουλος ξέρει πολὺ καλά γιὰτὶ πολεμᾷ καὶ εἶναι περήφανος. Τὸ γεγονὸς ὅτι βρίσκεται στὸ μέτωπο, ἐνῶ ὁ πατέρας του ἔχει ἡγετική θέση, δὲν εἶναι αὐτονόητο, σὲ μία περίοδο ὅπου ἦταν "διαβόητος" ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀπέφευγαν τὴ στράτευση ὅσοι εἶχαν "τὰ μέσα"⁶⁵. Ὅταν οἱ ἐπιχειρήσεις δὲν προχωροῦν, σὲ μία στιγμή ἀνάπαυλας στὴ Ρούμελη στὶς 9 Μαΐου, ἀνυπομονεῖ καὶ γράφει: "ἄρχισα νὰ βαριέμαι τό-

61. Στὶς 13-15/12/1947 καὶ 7-10/6/1948.

62. Εἶναι καὶ ἡ μόνη του ἀναλυτικὴ ἀναφορὰ σὲ εἰδήσεις γενικότερης σημασίας. Ἡ ρῆξη τοῦ Τίτο μὲ τοὺς Ρώσους ἐπισημοποιήθηκε μόλις τὴν προηγουμένη καὶ καθὼς εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸ κλείσιμο τῶν συνόρων τῆς Γιουγκοσλαβίας γιὰ τοὺς ἀντάρτες, εἶχε σημαντικὲς ἐπιπτώσεις στὸν ἐμφύλιο· βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 515-516· D. Close-Θ. Βερέμης, ὁ.π., σ. 163· O. Smith, "Τὸ ἐλληνικὸ κοιμουνιστικόν...", ὁ.π., σ. 191. Στὰ ἀποσπάσματα ποὺ παρατίθενται διατηροῦνται ἀκριβῶς ἡ στίξη, ἡ ὀρθογραφία καὶ οἱ συντομογραφίες τοῦ κειμένου.

63. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 69, 61, 80.

64. Βλ. Ρ. Βὰν Μπούσχοτεν, ὁ.π., σσ. 166-168· Δ. Παλαιολογόπουλος, *Τὸ Λαϊκὸ Διδασκαλεῖο Πελοποννήσου. Ἐνα φυτῶριο Δασκάλων τοῦ Δ.Σ.Ε. στὴν περίοδο τοῦ Ἐμφυλίου, 1948*, Ἀθήνα 1993, σσ. 51-67.

65. Βλ. D. Close-Θ. Βερέμης, ὁ.π., σ. 140.

σες μέρες χωρίς κίνηση κ' δράση". Ο λιγόλογος απολογισμός που κάνει δύο μέρες πριν σκοτωθεί, στις 6 Αυγούστου, θα είναι και ο τελικός απολογισμός της πορείας του: "4 μήνες από την αναχώρησή μας εκ Σιδηροκάστρου - μήνες αγώνων - συγκινήσεων".

Κανείς από τους δύο δεν θεωρεί τον έαυτό του ήρωα⁶⁶. Ο Σπηλιωτόπουλος δεν περιγράφει δικές του αποκλειστικά ενέργειες, σημειώνει μόνο την παρασημοφόρησή του με τον πολεμικό σταυρό στις 7 Απριλίου 1947. Ο Καραντζάς είναι αρχηγός της ομάδας του, ωστόσο δεν θέλει σε κανένα σημείο της διήγησής του να προβάλλει τις προσωπικές του ικανότητες ή επιτυχίες. Ο αγώνας είναι συλλογικός από την κάθε πλευρά.

Το 1947 το Γ' Σώμα Στρατού αντιμετωπίζει ομάδες του Δ.Σ.Ε. που από τα όρεινά απειλούν τα αστικά κέντρα. Αντάρτες στο Καϊμακτσαλάν και το Πάικο απειλούν την περιοχή Έδεσσας-Φλώρινας, από τα Κρούσια και το Μπέλες διακόπτουν την σιδηροδρομική γραμμή και την οδική αρτηρία Θεσσαλονίκης-Σερρών⁶⁷, ενώ από τα ανατολικά του Στρυμώνα και τη Θράκη κάνουν επιδρομές στα πεδινά. Στις 25 Δεκεμβρίου επιτίθενται στη Θεσσαλονίκη, σε μία επιχείρηση έντυπωσιασμού. Έως τον Οκτώβριο το Σώμα πραγματοποιεί 147 επιχειρήσεις μικρής κλίμακας. Συνεχίζει το 1948 τις επιχειρήσεις αυτές, διασπείροντας τις δυνάμεις του λόγω της μεγάλης έκτασης του τομέα του⁶⁸.

Ο Σπηλιωτόπουλος βρίσκεται στην Μακεδονία μέχρι τις αρχές Απριλίου 1948. Ο Λόχος του έχει έδρα αρχικά το Σιδηρόκαστρο (26/9/1947-19/2/1948), αργότερα τις Σέρρες (έως τις 28/3/1948) και τέλος ξανά το

66. Στο ίδιο πνεύμα γράφει τις αναμνήσεις του και ο Β. Αποστολόπουλος· βλ. Ρ. Papastratis, "Facetes of the Greek Civil War", *Southern European Society and Politics*, τ. 3 άριθ. 1 (1998) (υπό έκδοση)· αντίθετα βλ. Η. Fleisher, *δ.π.*, σ. 45. Ο Β. Αποστολόπουλος ήταν στην Ιη Μεραρχία του Δ.Σ.Ε. της Ρούμελης και καθώς συμμετέχει σε όλες τις μεγάλες μάχες και τις πορείες δίνει μία σφαιρική εικόνα της δράσης των ανταρτών της περιοχής. Οι αναμνήσεις του συμπληρώνουν το ημερολόγιο του Καραντζά.

67. Βλ. την έγγραφη του Σπηλιωτόπουλου στις 30/9/1947: "οι αντάρτες περνούν από το Μπέλες".

68. Στο Γ' Σώμα Στρατού υπάγονται έως την άνοιξη του 1948 ή 51η ανεξάρτητη Ταξιαρχία (ένεργει στην περιοχή Κατερίνης), ή ΧΙη Μεραρχία με έδρα τη νότια Χαλκηδόνα (περιοχή Βερμίου-Καϊμακτσαλάν-Αρδέας-Πάικου), ή Χη Μεραρχία με έδρα τη Θεσσαλονίκη (περιοχή μεταξύ Νέστου-Έβρου), ή 87η Στρατιωτική Περιοχή για την πόλη της Θεσσαλονίκης και 33 τάγματα Έθνοφρουράς. Η δύναμη των ανταρτών φτάνει περίπου στους 7.200. Η Χη Μεραρχία υπάγεται αργότερα στο Α' Σώμα και συμμετέχει στην επιχείρηση "Χαραυγή" στη Ρούμελη· βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, *δ.π.*, σσ. 343-345.

Σιδηρόκαστρο. Ἀπὸ ἐκεῖ πραγματοποιεῖ ἐπιχειρήσεις καταδίωξης τῶν ἀνταρτῶν, μένοντας συχνά γιὰ μέρες μακριὰ ἀπὸ τὴν ἔδρα του, στήνοντας ἐνέδρες, κάνοντας περιπολίες ἢ συγκρουόμενος μὲ ἀνταρτικές ὁμάδες. Ἡ πρώτη του μεγάλη ἐπιτυχία, μὲ τὸν Λόχο, σημειώνεται στὶς 5 Ὀκτωβρίου, λίγες μέρες μετὰ τὴν ἄφιξή του στο μέτωπο, ὅταν μετὰ ἀπὸ: "μάχη περὶ τὰς 4 1/2 ὥρας... Ἀπώλειαι ἀνταρτῶν 12 νεκροὶ 35 τραυματίαι 23 παραδοθέντες πολλὰ ὅπλα εὐρέθησαν. - Ἐπιτεθέντες ἀντάρτες περίπου 500". Στὶς ἐνέργειες τοῦ στρατοῦ συμμετέχει καὶ ἡ ἀεροπορία. Οἱ ἀντάρτες εἶναι πολὺ κοντά: "εἰς τὰς 22.45 ἀντάρτες... ἔκαυσαν τὸν Σιδηροδρομικὸν Σταθμὸν τῶν Λουτρῶν Σιδηροκάστρου"⁶⁹, ἀνατινάσσουν σιδηροδρομικὰς γραμμὰς, τοποθετοῦν νάρκες ἢ κάνουν ἐπιδρομὰς σὲ χωριὰ γιὰ ἀνεφοδιασμὸ καὶ στρατολογία⁷⁰. Κάποιοι παραδίδονται καὶ δίνουν πληροφορίες γιὰ ὁμάδες ποὺ βρίσκονται κοντά⁷¹. Οἱ ἐπιχειρήσεις γίνονται πολλὰς φορὲς νύχτα, σὲ "δραματικὰς συνθήκας"⁷². Οἱ ἀντάρτες συχνὰ χτυποῦν καὶ ἐξαφανίζονται: "ἄφιξις εἰς Χεῖμαρον τὴν 03.00 δὲν βρήκαμε τίποτε - οἱ συμμορίτες εἶχαν σφάξει μία γρηὰ 80 ἐτῶν - εἷς συμμορίτης ἐφονεύθη - καταδίωξις ἄνευ ἀποτελέσματος. ἐπιστροφή εἰς Σιδηρόκαστρον τὴν 14.00"⁷³. Στὸ διάστημα αὐτὸ σκοτώνεται μόνο ἓνας στρατιώτης τοῦ Λόχου του.

Ἡ συμβολὴ τῆς Ἀμερικανικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς ἦταν σημαντικὴ στὴν ἀναδιοργάνωση καὶ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν μονάδων τὸ 1948, στελέχη τῆς παρακολουθοῦν ἢ καὶ κατευθύνουν τὶς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις⁷⁴. Ἡ παρουσία τῶν Ἀμερικανῶν εἶναι αἰσθητὴ ἤδη ἀπὸ τὴν προηγούμενη χρονιά στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Σπηλιωτοπούλου. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1947 "πέρασεν μία ἐπιτροπὴ Ἀμερικανῶν ἀπὸ ἓνα Συν/χη κ' 2 γερουσιαστάς" ἀπὸ τὸ Λόχο ποὺ βρίσκεται σὲ ἀποστολὴ ἔξω ἀπὸ τὸ Σιδηρόκαστρο. Τὸ Νοέμβριο φιλοξενεῖ ἓναν Ἀμερικανὸ δημοσιογράφον, ὁ

69. Στὶς 15/10/1947.

70. Π.χ. στὶς 20/10/1947 "συμμορίτες εἰσῆλθον εἰς χωρίον Πετρικὸ καὶ ἀνῆρπασαν ζῶα"· στὶς 25/11/1947 "καμὰ τριανταριά ἀντάρτες ἦλθαν κοντά στὸ Σιδηρόκαστρο κ' ἀπῆγαγον 6 ἄνδρες"· στὶς 30/12/1947 "Περὶ τὴν 22.00 συμμορίται ἐκτύπησαν τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα κ' ἔκαμαν στρατολογία ἀπὸ τὸ χωρίον".

71. Π.χ. στὶς 16/10/1947 "παραδοθεὶς ἀντάρτης ἀνέφερεν ὅτι εἰς Ρουντέσκο ὑπάρχει Γιαύκα μὲ 25 ἀντάρτας".

72. Στὶς 9/1/1948.

73. Στὶς 10/11/1947.

74. Βλ. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, ὁ.π., σσ. 9-10· Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 87-89, 331. Ἡ παρουσία τῶν Η.Π.Α. εἶναι καθοριστικὴ ἀπὸ τὸ Μάρτιο τοῦ 1947· βλ. Ἰ. Ἰατρίδης, ὁ.π., σσ. 239-265.

ὁποῖος ἀκολουθεῖ τὴ μονάδα καὶ στὶς ἀποστολές της ἕως τὶς ἀρχές Δεκεμβρίου⁷⁵. Κατὰ τὴν ἐπιχείρηση στὴ Ρούμελη ὁ Λόχος ἐπιθεωρεῖται ἀπὸ Ἀμερικανούς⁷⁶.

Οἱ πρῶτοι ἀντάρτες ἐμφανίζονται στὴ Ρούμελη τὸ καλοκαίρι τοῦ 1946, στὰ ἸΑγραφα. Φτάνουν ἐκεῖ ἀπὸ τὸ Μπουλκεσ τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ ἐνώνονται μὲ κατοίκους τῶν ὄρεινῶν χωριῶν. Ὅμαδες δροῦν στὴν περιοχὴ Παρνασσοῦ-Γκιώνας, μὲ ἀρχηγούς τὸν περίφημο Διαμαντῆ (Γιάννη Ἀλεξάνδρου) καὶ τὸν Παπούα⁷⁷, μαζὶ τους θὰ ἐνωθεῖ καὶ ὁ Καραντζᾶς. Τὸν Ἰανουάριο 1947 ἱδρύεται τὸ Ἀρχηγεῖο Δυτικῆς Στερεᾶς καὶ τὸ Δεκέμβριο ἡ Κυβέρνηση καὶ τὸ κράτος τῶν ἀνταρτῶν⁷⁸. Στὰ τέλη τοῦ 1946 καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 1947 ὁ Δ.Σ.Ε. ἐλέγχει πλήρως τὴν ὄρεινὴ Ρούμελη καὶ κατὰ μεγάλο μέρος τὶς ὁδικές καὶ σιδηροδρομικές ἀρτηρίες. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1947 ἐκτελεῖται ἀπὸ τὸν Ἐθνικὸ Στρατὸ τὸ σχέδιο "Τέρμινους" μὲ στόχο τὴν ἐκκαθάριση τῆς Βόρειας καὶ Κεντρικῆς Ἑλλάδας. Τὸ σχέδιο "συντριβῆς τοῦ συμμοριτισμοῦ" δὲν ἐπιτυγχάνει, καθὼς ὁ στρατὸς διαθέτει ἀνεπαρκεῖς δυνάμεις καὶ δὲν προσαρμόζεται στὴν ἀνταρτικὴ τακτικὴ τοῦ Δ.Σ.Ε. Ἀναστέλλεται ὥστόσο ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἀνταρτῶν στὴ Νότια Θεσσαλία⁷⁹. Τὸ φθινόπωρο τίθεται σὲ ἐφαρμογὴ τὸ σχέδιο "Λαῖλαψ" ἐναντίον τῶν ἀνταρτῶν τῆς Ρούμελης, μὲ στόχο τὸν ἐγκλωβισμό τους. Ὁ κύριος ὄγκος τους ὁμως ξεφεύγει μὲ συνεχεῖς ἀντιπερισπασμούς⁸⁰.

Στὶς ἀρχές Ἰανουαρίου 1948 σημειώνεται στὴ μάχη τῆς Ἀράχωβας μία ἀπὸ τὶς σημαντικότερες ἐπιτυχίες τοῦ Ἀρχηγείου τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς⁸¹. Ἔως τὴν ἀνοιξὴ οἱ ἀντάρτες διατηροῦν τὶς θέσεις τους, φτάνοντας κάποτε μέχρι τὴν Πάρνηθα καὶ τὸν Κιθαιρώνα. Ὅμαδες δροῦν ἐπίσης στὴν Εὐβοία. Τὸ Ἀρχηγεῖο Ρούμελης εἶναι δεύτερο σὲ δυναμικότητα μετὰ ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ Ἀνατολικῆς Ἠπείρου.

75. Βλ. Γ. Σπηλιωτόπουλος 11/10/1947· ἀναφορὲς στὸ δημοσιογράφο 24-26/11/1947, 28-29/11/1947, 1/12/1947, 3-4/12/1947, 6-8/12/1947.

76. Βλ. Γ. Σπηλιωτόπουλος στὶς 24/4/1948 καὶ 30/4/1948· στὶς 13/5/1948 "πέρασεν δημοσιογράφος κ' εἰς ἀμερικανός".

77. Βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σ. 18· Φ. Γρηγοριάδης, ὁ.π., σ. 1024. Γιὰ τὸν Διαμαντῆ βλ. χαρακτηριστικὰ Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σ. 351.

78. Βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σ. 21· Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, ὁ.π., σ. 3. Ἡ "Προσωρινὴ Δημοκρατικὴ Κυβέρνηση" συγκροτήθηκε στὶς 2 Δεκεμβρίου καὶ ἕως τὸ τέλος τοῦ ἐμφυλίου δὲν ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ καμία χώρα, οὔτε ἀπὸ τὶς λαϊκὲς δημοκρατίες τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης· βλ. Ο. Smith, ὁ.π., σ. 186.

79. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 218-220, 261-265.

80. Βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σσ. 29 κ.ἐξ· Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 255-261.

81. Βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σ. 83· Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σ. 346.

Ἐδῶ, ὅπως καὶ στὴν Πελοπόννησο, οἱ ἐθνικὲς δυνάμεις ἀσφαλείας ἔχουν ὑποχωρήσει καὶ ὁ Δ.Σ.Ε. ἔχει τὴν πρωτοβουλία τῶν κινήσεων⁸².

Ἡ ἐπιχείρηση "Χαραυγή" (15 Ἀπριλίου-26 Μαΐου) γιὰ τὴν ἐκκαθάριση τῆς Ρούμελης, εἶναι ἡ πρώτη μεγάλη ἐπιχείρηση τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ τὸ 1948. Τὸ ἠθικὸ τῶν στρατιωτῶν εἶναι χαμηλὸ καὶ ὁ ὅπλισμός τους ἀτελής. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ ὀπλίτες τῶν Ὀρεινῶν Καταδρομῶν⁸³. Τὸ Ἀρχηγεῖο τῆς Ρούμελης ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴ Πη Μεραρχία, 2.500 ἄντρες καὶ γυναῖκες⁸⁴.

Ἀρχικὰ ὁ στρατὸς κινεῖται ἀργὰ καὶ συντονισμένα, μὲ στόχο νὰ ἀπωθήσει τοὺς ἀντάρτες στὴ Γκιώνα καὶ τὰ Βαρδούσια. Δὲν σημειώνονται μετωπικὲς συγκρούσεις⁸⁵. Τὸ Γενικὸ Ἀρχηγεῖο τοῦ Δ.Σ.Ε. ἔχει ἀπαγορεύσει κάθε ἔξοδο ἀπὸ τὸν κλοιὸ πὺν δημιουργεῖται, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταστραφεῖ ἡ 124η Ταξιαρχία, καθὼς καὶ τμήματα τῆς 144ης. Ὁ Διαμαντῆς μόλις καὶ θὰ προλάβει νὰ διαφύγει μὲ τὶς ὑπόλοιπες δυνάμεις, πρὸς Ἀγραφα καὶ Βάλτο, τὴ νύχτα μεταξὺ 14 καὶ 15 Ἀπριλίου, ξεφεύγοντας ἀπὸ τὶς δυνάμεις τῆς Χης Μεραρχίας καὶ ἀφοῦ ἔχει προηγηθεῖ ἀντιπερισπασμὸς ἐναντίον τῆς Β' Μοίρας Καταδρομῶν⁸⁶. Σὲ δευτέρῃ φάση ἐπιδιώκεται ἡ συντριβὴ τῶν ἀνταρτῶν πὺν βρίσκονται στὴ Γκιώνα καὶ τὰ Βαρδούσια, δίχως ὅμως ἀκριβὴ συντονισμό μεταξὺ τῶν μεραρχιῶν. Συλλαμβάνονται συνολικὰ 470 αἰχμάλωτοι ἀντάρτες καὶ σκοτώνονται περίπου 100⁸⁷.

Ὁ Σπηλιωτόπουλος βρίσκεται ἀπὸ τὶς 16 Ἀπριλίου στὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης. Στὴ δευτέρῃ φάση τῆς ἐπιχείρησης (26 Ἀπριλίου-3 Μαΐου κυ-

82. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 335, 339, 355.

83. Τὴν ἐπιχείρηση ἀναλαμβάνει τὸ Α' Σῶμα Στρατοῦ. Οἱ μονάδες πὺν συμμετέχουν εἶναι οἱ Ιη, ΙΧη καὶ Χη μεραρχίες, οἱ Α' καὶ Β' μοῖρες Καταδρομῶν, τὸ ΙΧο Σύνταγμα Ἀναγνωρίσεως καὶ 17 τάγματα Ἐθνοφρουρᾶς τῆς περιοχῆς· βλ. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, ὁ.π., σσ. 12-13 γιὰ τὴ διοικητικὴ θέση τῶν μεραρχιῶν καθὼς καὶ γιὰ τὴ διάταξη τῶν ὑπολοίπων σωμάτων τοῦ στρατοῦ στὴ χώρα· συνολικὰ γιὰ τὴν ἐπιχείρηση, ὁ.π., σσ. 40-78.

84. Ἡ δυνάμεις τῆς κατανέμεται σὲ τρεῖς ταξιαρχίες, πὺν ἀντιστοιχοῦν στὰ πρώην ἀρχηγεία: 126η Ἀρχηγείου Παρνασσοῦ, 172η Ἀρχηγείου Φθιώτιδας, 144η Ἀρχηγείου Δυτικῆς Στερεᾶς· βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σ. 100.

85. Φ. Γρηγοριάδης, ὁ.π., σ. 1128· κυρίως Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 346-351. Ὅλες οἱ ἐπιχειρήσεις καταγράφονται λεπτομερειακὰ μέρα μὲ τὴ μέρα ἀπὸ τὸ Ἀρχηγεῖο Στρατοῦ, ὁ.π. Ἀπὸ τὸν Δ. Ζαφειρόπουλο δίνεται πιὸ σφαιρικὴ εἰκόνα, μὲ λιγότερες λεπτομέρειες ἀλλὰ μὲ ἐνδιαφέρουσες καὶ χρήσιμες κρίσεις γιὰ τὶς ἐνέργειες τόσο τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ ὅσο καὶ τοῦ Δ.Σ.Ε. Αὐτὸ ἰσχύει ἰδιαίτερος γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις στὴν Πίνδο καὶ τὸ Γράμμο.

86. Βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σσ. 101, 313· Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 351-353· Φ. Γρηγοριάδης, ὁ.π., σ. 1128.

87. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σ. 352.

ρίως), ἡ Μεραρχία του συγκρούεται μὲ ἰσχυρές δυνάμεις τοῦ Δ.Σ.Ε. καὶ ἔχει μεγάλες ἐπιτυχίες⁸⁸.

Ἡ ἐπιχείρηση "Χαραυγὴ" δὲν εἶχε τὰ ἀναμενόμενα ποσοστὰ ἐπιτυχίας, ἐπειδὴ οἱ ἀντάρτες κράτησαν σημεῖα ἀπ' ὅπου μπόρεσαν νὰ σπᾶσουν τὸν κλοιό. Ἦταν ὥστόσο σημαντικὲς οἱ ἀπώλειές τους, ὄχι μόνο σὲ δυνάμεις στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ στὴν ὁργάνωση τῆς ἐπιμελητείας καὶ τῆς περίθαλψης τραυματιῶν. Ὁ Ἐθνικὸς Στρατὸς εἶχε ἐξάλλου τὴν εὐκαιρία νὰ ἀσκηθεῖ στὸν ἀνταρτοπόλεμο. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπιχείρησης, ἐγκαθίστᾳ φρουρὲς καὶ προχωρεῖ πρὸς τὴν περιοχὴ τῆς Εὐρυτανίας⁸⁹.

Πρὶν ξεκινήσουν οἱ στρατιωτικὲς ἐνέργειες τῆς ἐπιχείρησης, ἔχουν συλληφθεῖ 4.500 πολῖτες τῆς περιοχῆς, οἱ ὅποιοι θεωρήθηκε ὅτι ἦταν σημαντικὰ κομμουνιστικὰ στελέχη καὶ ἀποτελοῦσαν μέλη τοῦ δικτύου πληροφοριῶν τοῦ Δ.Σ.Ε.⁹⁰. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπιχείρησης ὁ στρατὸς πραγματοποιεῖ ἐπιδρομὲς στὰ χωριά. Ὅσοι κάτοικοι πρόφτασαν τὰ ἔχουν ἤδη ἐγκαταλείψει, παίρνοντας μαζί τους ὅ,τι προλάβουν. Στις 30 Ἀπριλίου ὁ Σπηλιωτόπουλος σημειώνει:

ὥρα 07.30 ἡ ΙΙΙ Διμοιρία πηγαίνει δι' ἐξερεύνησιν περιοχῆς κορυφῆς πρὸς Τσοῦκα δι' ἀνεύρεσιν γυναικοπαίδων. ἐξερεύνησις διμοιρίας ἀνηῦρε ἓνα μωρὸ 3 μηνῶν ἐν ζωῇ κ' πολλὰ ἴχνη - ... Τὸ μωρὸ πέθανε. ὁ Λόχος εἰς τὰς ἰδίας θέσεις. οἱ συμμορίται διέφυγον ἀλλὰ πολλὰ γυναικόπαιδα κ' γέροι συνελήφθησαν ... εἰς τὸν Λόχον παρεδόθη εἰς συμμορίτης.

Τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Καραντζᾶ γράφεται σὲ περίοδο πού ἡ θέση τοῦ Δ.Σ.Ε. στὴ Ρούμελη εἶναι πολὺ δύσκολη. Ἡ ἐπιχείρηση "Χαραυγὴ" ἔχει σχεδὸν ὀλοκληρωθεῖ καὶ ὁ Ἐθνικὸς Στρατὸς διενεργεῖ συνεχῶς ἐκκαθαριστικὲς ἐπιχειρήσεις⁹¹. Στις ἀρχὲς Μαΐου: "ὁ στρατὸς μᾶς πλησιάζει ... ὁ κλοιὸς ὅσο πάει καὶ σφίγγει ... εἶπα μέσα μου. Εἴμαστε χαμένοι, θὰ μᾶς πιάσουν, θὰ μᾶς σκοτώσουν"⁹². Ἀντίστοιχη εἶναι καὶ ἡ διήγηση μιᾶς ἀντάρτισσας πού κινήθηκε στὴν ἴδια περιοχὴ τὸ 1948: "Ἐμεῖς ἀπὸ ράχη σὲ ράχη καὶ ἀπὸ νύχτα σὲ νύχτα, δὲν μπορούσαμε νὰ σταθοῦμε πουθενά"⁹³. Ὁ Καραντζᾶς θὰ μείνει κοντὰ στὸ χωριό του. Δὲν βρίσκεται μὲ τὸν κύριο ὄγκο τῶν ἀνταρτῶν τῆς Ρούμελης, οὔτε παίρνει μέρος σὲ μάχες. Ἡ αἴσθησις τοῦ κυνηγητοῦ, πού εἶναι διάχυτη στὸ ἡμερολόγιό του,

88. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 349, 351· Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, ὁ.π., σσ. 56-78.

89. Βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σσ. 120, 131, 157· Φ. Γρηγοριάδης, ὁ.π., σ. 1129· Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σ. 353.

90. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σ. 349.

91. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., "ἔχουμε πάλι χτένι", σ. 63.

92. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 46.

93. Βλ. Ἐ. Παπαδημητρίου, ὁ.π., σ. 84.

είναι ωστόσο ή ίδια που ζούσαν και μεγάλες συγκροτημένες ομάδες του Δ.Σ.Ε.⁹⁴.

Η ομάδα του είναι μικρή, δίχως σταθερή σύνθεση. Τα μέλη της μοιράζονται ανάλογα με την κατάσταση, έρχονται στιγμές που μένει "μόνος ... παρατηρητήριο δίπλα στον έχθρο" ή έχει μαζί του μόνο τη γυναίκα του⁹⁵. Στις αρχές Μαΐου είναι 20, μια δυο μέρες μετά "τό όλον 35", όταν έρχεται άλλη μία ομάδα γίνονται για λίγο 50, μοιρασμένοι "είς δυο τμήματα 17-18", τέλη Ιουνίου μένουν 7, μέσα Ιουλίου 8, τέλος στις αρχές Δεκεμβρίου που κρύβονται στο χωριό του είναι 9⁹⁶. Αποτελείται από άντρες και τουλάχιστον πέντε γυναίκες, όλοι έθελοντές⁹⁷. Επιβάλλει πειθαρχία στους συναγωνιστές του δίχως σκληρότητα, εξηγώντας τους την κατάσταση και ζητώντας τη γνώμη τους. Εκείνοι τον φωνάζουν "μπάρμπα"⁹⁸.

Η αποστολή της ομάδας του είναι να κάνει βάρδιες σε παρατηρητήρια και να οργανώνει αναγνωρίσεις για τη συλλογή πληροφοριών. Είναι έτοιμη για μάχη, έστω και αν δεν συγκρούεται⁹⁹. Ο ίδιος νιώθει απομονωμένος· αυτή είναι ίσως και η αίσθηση του αναγνώστη. Διαβάζοντας ωστόσο πιο προσεκτικά, μετά τις πρώτες έντυπώσεις, βλέπουμε ότι η ομάδα του αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου δικτύου που απλώνεται στην περιοχή και λειτουργεί, παρά την έντονη παρουσία του στρατού και την αποδιοργάνωση που δημιουργείται με την επιχείρηση "Χαραυγή". Είναι συχνές οι συναντήσεις, απροσδόκητες ή προγραμματισμένες, με έναν ή περισσότερους αντάρτες, που πάντα μεταφέρουν τα νέα των άλλων ομάδων ή και τραυματίες¹⁰⁰. Ορισμένοι είναι έντεταλμένοι σύνδεσμοι. Συναντάται επίσης και με άλλες ομάδες που τον ενισχύουν, όχι όμως μετά τον Μάιο¹⁰¹. Παρά τις συνεχείς μετακινήσεις, υπάρχει συγκεκριμένος δικός του χώρος, το "λημέρι Καραντζά"¹⁰², και, όταν κινείται στο βουνό,

94. Βλ. Β. Αποστολόπουλος, *δ.π.*, σσ. 153-157· Μ. Καραντζάς, *δ.π.*, σ. 76: "δέν πρέπει να μένομεν σ' ένα μέρος πολύν καιρό".

95. Βλ. Μ. Καραντζάς, *δ.π.*, σσ. 97, 110.

96. Βλ. Μ. Καραντζάς, *δ.π.*, σσ. 41, 43, 51, 106, 123-124.

97. Βλ. Μ. Καραντζάς, *δ.π.*, σσ. 36, 41. Η συμβολή των γυναικών του Δ.Σ.Ε. ήταν πολύ μεγάλη και στις μάχες, ειδικά του Γράμμου. Αξιοποιούνται όχι απλώς σε βοηθητικές υπηρεσίες αλλά στις μάχιμες ομάδες, όπου αποτελούσαν το 20% περίπου· βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, *δ.π.*, σσ. 35-37· Β. Μπαρτζιώτας, *Ο αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*, Αθήνα 1985, σ. 77· Ρ. Βάν Μπούσχοτεν, *δ.π.*, σσ. 172, 180-187.

98. Βλ. Μ. Καραντζάς, *δ.π.*, σσ. 62, 64.

99. Βλ. Μ. Καραντζάς, *δ.π.*, σσ. 50-51: "επήραμε θέσεις μάχης και παρατηρήσεων".

100. Βλ. Μ. Καραντζάς, *δ.π.*, σσ. 38, 40, 48, 57, 72, 82, 91, 99, 101, 102, 107.

101. Βλ. Μ. Καραντζάς, *δ.π.*, σσ. 46, 86, 43, 51, 52.

102. Βλ. Μ. Καραντζάς, *δ.π.*, σ. 101.

περνᾶ ἀπὸ "γιάφκες" ἀνταρτῶν¹⁰³.

Βασικὸ μέλημα τῆς μικρῆς ομάδας εἶναι νὰ ἐξασφαλίσουν τροφίμα. Ἔχουν ὀργανωμένο δίκτυο ἐπισιτισμοῦ, τὸ ὁποῖο ὅμως σταδιακὰ ἀποδιαρθρώνεται, καθὼς ὁ στρατὸς ἐλέγχει ὅλο καὶ πιὸ στενὰ τὴν περιοχὴ¹⁰⁴. Κάθε μέρα σχεδὸν σημειώνει κάτι σχετικὸ μὲ τὸ φαγητό, συχνὰ μὲ λεπτομέρειες καὶ γιὰ τὸ μαγεῖρεμα, πὺν εἶναι δύσκολο ἀφοῦ δὲν πρέπει νὰ φαίνεται ὁ καπνὸς τῆς φωτιᾶς πὺν ἀνάβουν¹⁰⁵. Κρύβουν προμήθειες σὲ διάφορες κρυψῶνες, ἔχουν μερικὰ πρόβατα μαζί τους πὺν ἀργότερα χάνουν, σκοτώνουν κάποιον ζῶο, μαζεῦνουν χόρτα ἢ σαλιγκάρια. Πολλὲς φορὲς τοὺς λείπει καὶ τὸ νερό: "δὲ φάγαμε κανέναν, ἐπειδὴ δὲν εἶχαμε νερό"¹⁰⁶. Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ γίνεται ἔντονο ἀπὸ τὰ τέλη Ἰουλίου, ἔρχονται μέρες πὺν τρῶνες μόνο λίγες πατάτες. Ἡ πείνα ἦταν μεγάλη καὶ στίς μεγαλύτερες ὀργανωμένες ἀνταρτικὲς μονάδες τότε¹⁰⁷.

Τὸ χωριὸ του δὲν κατοικεῖται πιά. Οἱ χωρικοὶ ἔχουν φύγει καὶ μόνο τέλη Ἰουλίου γυρίζουν μέ:

ὀγδόντα μεταγωγικά ... ἴσως νὰ τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ ἔρθουν γιὰ θέρο.

ἴσως καὶ νὰ ἔρχονται νὰ καθήσουν μόνιμα ... Θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἔρθομε σὲ ἐπαφὴ ... σὲ ἐπαφὴ δὲν ἤρθαμε¹⁰⁸.

Θὰ πρέπει τὸ χωριὸ νὰ ἐκκενώθηκε ἀπὸ τὸν Ἐθνικὸ Στρατὸ τὸ Μάιο, ὅταν ἔπιασαν καὶ τὰ δύο μικρότερα παιδιὰ τοῦ Καραντζᾶ "μαζί μὲ ὅλον τὸν ἄλλον ἄμαχον πληθυσμὸν ... πολλὲς χιλιάδες ἄλλο δημοκρατικὸ κόσμον" καὶ τὰ πῆγαν στὴ Λαμία¹⁰⁹, ἢ νωρίτερα. Οἱ συγχωριανοὶ πὺν ἔρχονται γιὰ τὸ θερισμὸ δὲν μοιάζει νὰ εἶναι ἐχθρικά διακείμενοι πρὸς τοὺς ἀντάρτες, ἔστω καὶ ἂν δὲν βρίσκονται μαζί τους στὸ βουνό, ἔστω καὶ ἂν θερίζουν μαζί μὲ δύο κατοίκους πὺν εἶναι μέλη τῆς ὀργάνωσης Χ, τοὺς ὁποίους καὶ κατονομάζει¹¹⁰.

103. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., π.χ. σ. 86.

104. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 56, 76 καὶ χαρακτηριστικὰ σ. 85: "ὅλα τὰ ἔχει βρεῖ ὁ φασισμός".

105. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 42, 45, 62 καὶ ἄλλοι.

106. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 106, 109, 51, 59 καὶ 56 ἀντίστοιχα. Ὁ Λόχος τοῦ Σπηλιωτόπουλου ἔχει ἐπίσης μαζί του ἓνα κοπάδι, στίς 11/5/1948 γράφει: "πῆρα καινούργια γίδα ἀπὸ τὸ κοπάδι πὺν ἦλθε γιὰ τὸν Λόχο ... διάλεξα - κράτησα τὸ κατσικάκι". Βλ. φωτογραφία.

107. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 56, 106, 109, 119 καὶ ἄλλοι· Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σ. 158.

108. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 116.

109. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 57.

110. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 116. Γιὰ τὴν ἐκκένωση χωριῶν καὶ τὴ μετεγκατάσταση τῶν κατοίκων βλ. J. du Boulay, ὁ.π., σ. 241. Γιὰ τὴ διάσπαση στίς ὀρεινὲς κοινότητες κατὰ τὸν ἐμφύλιον ἀλλὰ καὶ γιὰ τίς ἀλληλεγγυότητες πὺν ἐπιβιώνουν βλ. Ρ. Βάν Μπούσχοτεν, ὁ.π., σσ. 146, 159-165.

Τὸ μεγαλύτερο πλήγμα πὺν δέχτηκε ὁ Δημοκρατικὸς Στρατὸς δὲν ἦταν ἀπὸ τὸν πόλεμο, μὰ ἀπ' τὸν ἐκπατρισμὸ τῶν ὀρεινῶν πληθυσμῶν, πὺν τοῦ στέρησαν τὶς τόσο πολὺτιμες ἐφεδρεῖες καὶ τὸν καταδίκασαν σὲ μαρασμό¹¹¹.

Δημιουργεῖται μεγάλο κενὸ στὴν ὑπαιθρο καὶ διαλύονται σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ δίκτυα πληροφοριῶν τοῦ Δ.Σ.Ε. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων πὺν μετακινουῦνται ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς δυνάμεις ἀσφαλείας, ἀπὸ τὸ Δ.Σ.Ε. ἢ καὶ μόνον τοὺς, γιὰ νὰ γλυτώσουν τὸν πόλεμο, εἶναι τὸ 1947 400.000, ἐνῶ τὴν ἐπόμενη χρονιά φτάνουν τὶς 600 μὲ 700.000¹¹². Τῇ 1ῃ Ὀκτωβρίου 1947 γράφει ὁ Σπηλιωτόπουλος στὴ Μακεδονία: "οἱ χωρικοὶ τοῦ Ἀγκιστρίου κ' οἱ ὑπόλοιποι τοῦ Κρασχωρίου ἀποχωροῦν ἀπὸ τὰ χωριά των".

Ὁ Καραντζᾶς βλέπει ἀπὸ ψηλὰ κρυμμένος μὲ "φρίκη" τὰ σπίτια τοὺς στὸ χωριὸ λεηλατημένα ἢ τὸ στρατὸ νὰ στήνει φυλάκια στὰ γύρω ὑψώματα¹¹³. Ἡ ὁμάδα τοῦ βρίσκεται ἀπομονωμένη ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν γύρω χωριῶν, δίχως τὴν παραμικρὴ συνδρομή. Στὶς 22 Μαΐου:

τὸ βράδυ νύκτα μπήκαμε στὸ χωριὸ καὶ εἶδαμε τὰ χάλια τοῦ χωριοῦ ... δὲν ἤμπορέσαμε νὰ ἀνταμώσουμε κανέναν ἄλλον, εἴμαστε ὅλο στενοχώρια¹¹⁴.

Ἡ κύρια δύναμη τῶν ἀνταρτῶν τῆς Ρούμελης γυρίζει τὸν Ἰούλιο στὴ βάση της, μετὰ ἀπὸ μακρυνὲς πορεῖες, συχνὰ καταδιωκόμενη. Ἡ μεγάλη συγκέντρωση τῆς Πῆς Μεραρχίας τοῦ Δ.Σ.Ε., πὺν θὰ ἦταν καὶ ἡ τελευταία, ἔχει γίνει τὸ Μάιο. Ἡ κατάσταση εἶναι πιά πολὺ δύσκολη· δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο σὲ ἄλλες περιοχές, ὅπως στὴν Πελοπόννησο ἢ τὸ Γράμμο. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μάχης τοῦ Γράμμου τὸ καλοκαίρι, προσπαθοῦν νὰ βοηθήσουν μὲ ἀντιπερισπασμούς, ὅπως καὶ οἱ ἀντάρτες τῆς

111. Βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σ. 24.

112. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 275, 331 καὶ κυρίως 661-663· Ἀ. Λαῖου, "Μετακινήσεις πληθυσμοῦ στὴν ἐλληνικὴ ὑπαιθρο κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου", Μελέτες γιὰ τὸν ἐμφύλιο..., ὁ.π., γιὰ τὴν "τυπικὴ κυβερνητικὴ θέση" τοῦ Δ. Ζαφειρόπουλου σ. 73· οἱ συνολικοὶ ἀριθμοί, ὁ.π., σσ. 72-74. Οἱ ἀριθμοὶ τῆς Ἀ. Λαῖου δὲν διαφέρουν ἀπὸ ἐκείνους τοῦ Δ. Ζαφειρόπουλου, διαφέρει ὅμως ριζικὰ ἡ ὀπτική. Ἡ Κυβέρνηση ὀνομάζει ὅσους μετακινουῦνται "συμμοριοπλήκτους" καὶ ὄχι ἐκπατρισμένους. Οἱ 700.000, πὺν εἶναι ἀγρότες, ἀποτελοῦν ποσοστὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ 18% τοῦ συνολικοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, βλ. Ἀ. Λαῖου, ὁ.π., σ. 74· γιὰ τὶς ἀπώλειες σὲ γεωργικὰ μηχανήματα καὶ στὰ κοπάδια βλ. ὁ.π., σ. 97. Γιὰ τὸ μέτρο τοῦ ἐκτοπισμοῦ βλ. Ρ. Κούνδουρος, ὁ.π., σσ. 140. Καὶ οἱ δύο πλευρὲς ἀπομακρύνουν μεγάλο ἀριθμὸ παιδιῶν ἀπὸ τὴν ἐμπόλεμη ζώνη· βλ. Ρ. Βάν Μπούσχοτεν, ὁ.π., σσ. 189-192.

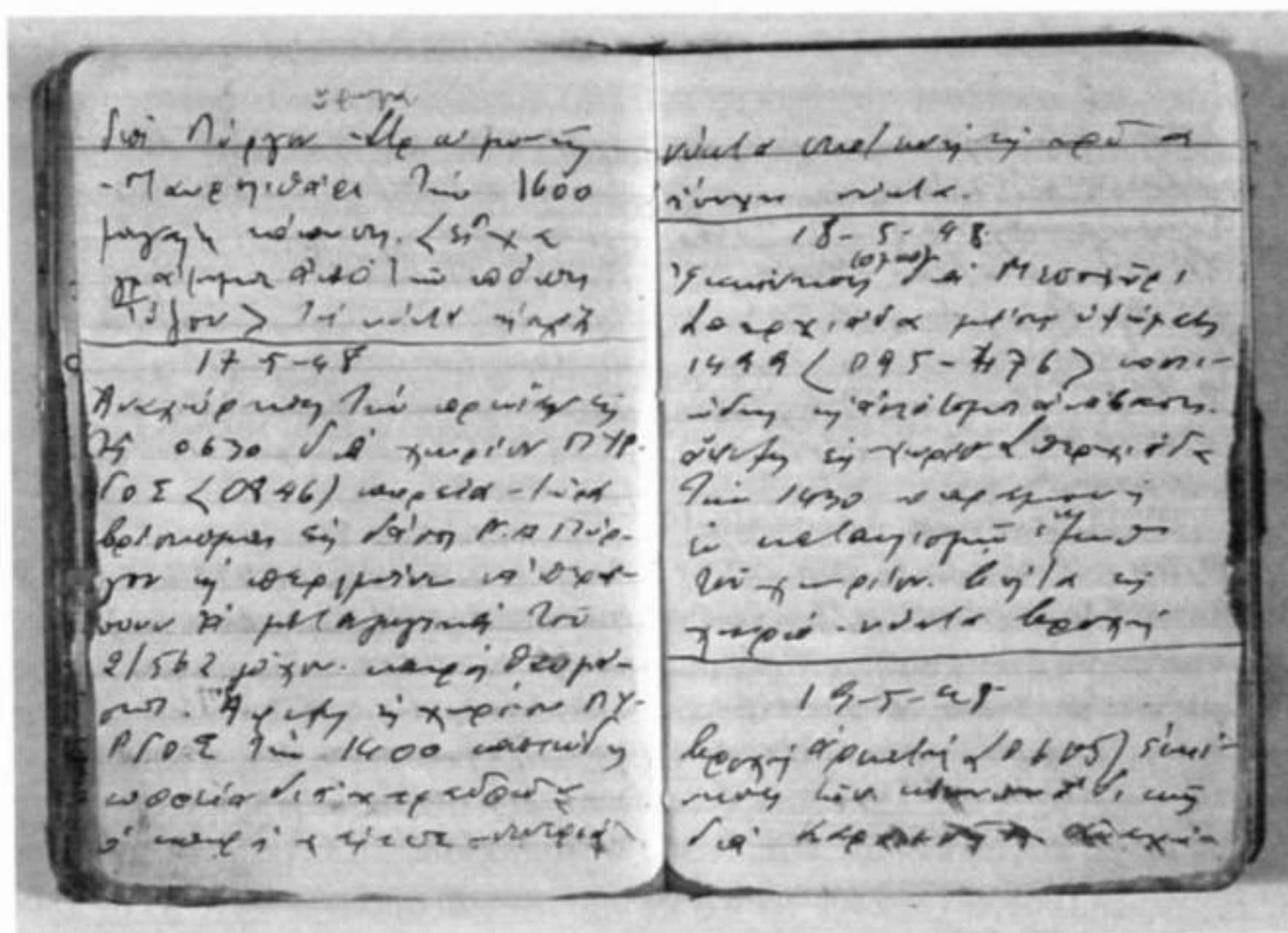
113. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 79 καὶ 78 ἀντίστοιχα. Ἡ ὁμάδα τοῦ Β. Ἀποστολόπουλου βρίσκεται σὲ ἀνάλογη θέση· βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σ. 158.

114. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 71.

Ο Γιώργος Σπηλιωτόπουλος στο αντίσκηνο, Άνοιξη 1948.

Σελίδες από το Ημερολόγιο του Γιώργου Σπηλιωτόπουλου.

Θεσσαλίας¹¹⁵. Στις 13 Ιουνίου συγκεντρώνονται στο χώρο του Καραντζά που γράφει:

είναι μεγάλη ή χαρά μου και απεριγράφτος, όπου έδω στο λημέρι μου (που καθόμουνα πρώτα απομονωμένος) τώρα γίνεται ή συγκέντρωση και ανασυγκρότηση του Δ.Σ. Παρνασοῦ¹¹⁶.

Ἡ ἐπιχείρηση "Κορωνίς" στη βόρεια Πίνδο και τὸ Γράμμο, διαρκεῖ δύο μῆνες (20 Ἰουνίου-20 Αὐγούστου). Οἱ συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες διεξάγεται εἶναι ἐξαιρετικά σκληρές. Ἡ περιοχὴ εἶναι δύσβατη, μὲ μεγάλο ὑψόμετρο και δύσκολο κλίμα. Οἱ ἀντάρτες βρίσκονται σὲ πλεονεκτικὴ θέση καθὼς οἱ ἐστίες τους εἶναι πολὺ καλὰ κρυμμένες, δὲν ἐντοπίζονται εὐκόλα ἀπὸ τὴν ἀεροπορία και μποροῦν νὰ ἀμυνθοῦν ἀπὸ τὰ πολυβολεῖα μὲ μικρὲς δυνάμεις. Οἱ νυχτερινοὶ ἀγῶνες εἶναι μεγάλης κλίμακας¹¹⁷.

Ὁ Δ.Σ.Ε. ἔχει στὸ Γράμμο τοὺς ζωτικὺς χώρους του, τὸ "Κράτος τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας", μὲ ἰσχυρὴ ἀμυντικὴ ὀργάνωση και τὴν ἔδρα τῆς "Προσωρινῆς Δημοκρατικῆς Κυβέρνησης". Οἱ δυνάμεις του στὰ μέσα τοῦ Ἰουνίου 1948 εἶναι 5.200 ἄντρες και γυναῖκες μέσα στὴν ἀμυντικὴ ζώνη: 5 ταξιαρχίες, 2 τάγματα τῆς Δημοκρατικῆς Νεολαίας, οἱ σχολὲς Διμοιριτῶν και Ὁμαδαρχῶν και 2 μοῖρες Ὁρειβατικοῦ Πυροβολικοῦ. Ἀργότερα ἔρχονται κάποιες ἐνισχύσεις, ἀλλὰ ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς δὲν φτάνει τίς 10.000¹¹⁸. Καθὼς δὲν διαθέτει ἐφεδρεῖες στὸ θύλακα τοῦ Γράμμου, πὺν ἔχει ἔκταση 40 μὲ 50 τετραγωνικά χιλιόμετρα, μετακινεῖ τίς δυνάμεις του ἀπὸ τὸ ἓνα μέτωπο στὸ ἄλλο. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ καταφέρνει νὰ κρατήσῃ τίς θέσεις του γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, ἀντιμετωπίζοντας πολλαπλάσιες μονάδες τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ. Ἀποφασίζει νὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ ἐνεργητικὴ ἀμυνα τὸ στρατὸ και δὲν ἀποφεύγει νὰ δίνει μάχες, ὅπως εἶχε συμβεῖ στὴ Ρούμελη τὴν ἀνοιξή¹¹⁹.

115. Βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σσ. 119-157· Φ. Γρηγοριάδης, ὁ.π., σσ. 1218-1222· Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 433-439. Οἱ ἀντάρτες τῆς Ρούμελης εἶναι λιγότεροι ἀπὸ χίλιον· βλ. Φ. Γρηγοριάδης, ὁ.π., σ. 1219.

116. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 106-107.

117. Τὴν εὐθύνη τῆς ἐπιχείρησης ἔχει τὸ Β' Σῶμα Στρατοῦ μὲ ἑξὶ μεραρχίες (Iη, IIη, VIIη, IXη, Xη και XVη), δέκα μοῖρες Πυροβολικοῦ και τὴ συνεργασία τῆς ἀεροπορίας. Οἱ Iη, IXη και Xη μεραρχίες εἶχαν συμμετάσχει και στὶς ἐπιχειρήσεις στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα και, ὅταν φτάνουν στὶς νέες τους θέσεις, δὲν ἔχουν τὸ χρόνο νὰ ἀναπαυθοῦν. Γιὰ τὴν ἐπιχείρηση "Κορωνίς" συνολικά βλ. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, ὁ.π., σσ. 93-349· Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 356-429. Ὁ τελευταῖος θεωρεῖ τίς δυνάμεις πὺν διατίθενται ἀνεπαρκεῖς· βλ. ὁ.π., σσ. 370-371.

118. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σ. 361· Φ. Γρηγοριάδης, ὁ.π., σσ. 1164, 1299· γιὰ τὴ ζωὴ στὸ Ζιάκα Γρεβενῶν πὺν βρίσκεται μέσα στὴν περιοχὴ τοῦ Γράμμου βλ. Ρ. Βὰν Μπούσχοτεν, ὁ.π., σσ. 171-177.

119. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 358-365, 369, 378.

Ὁ Ἐθνικὸς Στρατὸς διενεργεῖ κατὰ μέτωπο ἐπιθέσεις γιὰ τὴν κατάληψη τῶν ἰσχυρὰ ὀργανωμένων θέσεων. Ὁ ρυθμὸς εἶναι βραδύς, τὰ ναρκοπέδια πολλά, ὁ ἀγώνας καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς σκληρός, οἱ ἀπώλειες μεγάλες¹²⁰. Οἱ μάχες τὶς ὁποῖες διεξάγει ἡ Ταξιαρχία τοῦ Σπηλιωτόπουλου εἶναι πλέον συνεχεῖς¹²¹. "Οἱ συμμορίται ἀντιτάσσουν λυσσώδη ἄμυνα", "τοποθέτησαν νάρκες πλησίον τῶν τμημάτων" καὶ "ἔχουν ὀργανωθεῖ ἰσχυρῶς"¹²². Ἀπὸ τὶς 26 Ἰουλίου καὶ μέχρι τὶς 4 Αὐγούστου συμμετέχει σὲ μάχες οἱ ὁποῖες ὑπῆρξαν ἀποφασιστικὲς γιὰ τὴν ἐπιτυχὴ ἐκβαση τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὁλοκληρώνονται μὲ τὴν κατάληψη τοῦ ὑψώματος Ταμπούρι καὶ κατὰ τὴ διάρκειά τους κινητοποιήθηκαν μεγάλες δυνάμεις καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς¹²³. Τὴν 1η Αὐγούστου σημειώνει ὅτι "κατὰ πληροφορίες συμμορίτου οὔτοι συμπτύσσονται πρὸς Γράμμον καὶ κρατοῦν σθεναρὴν ἄμυναν".

Στὶς 15 Αὐγούστου ὁ Ἐθνικὸς Στρατὸς ξεκινᾷ τὴν κατάληψη τῆς κύριας κορυφογραμμῆς τοῦ Γράμμου. Ὁ Δ.Σ.Ε. ἐγκαταλείπει τὶς θέσεις του ἀπὸ τὶς 18 τοῦ μήνα καὶ ἀποσύρεται στὸ Βίτσι, ὅπου ἀνασυντάσσεται¹²⁴.

Στὶς 12 Δεκεμβρίου 1948 οἱ ἀντάρτες τῆς Πῆς Μεραρχίας τῆς Ρούμελης πραγματοποιοῦν μεγάλη ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Καρδίτσας, τὴν ὁποία κρατοῦν λίγες ὥρες. Εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἐπιθετικὴ ἐνέργεια τοῦ Δ.Σ.Ε. σὲ κατοικημένο τόπο. Θὰ ἀκολουθήσει τὴν ἐπόμενη χρονιά ἡ κατάληψη τοῦ Καρπενησίου, ἀπ' ὅπου θὰ διαφύγουν στὶς ἀρχὲς Φεβρουαρίου καί, μετὰ ἀπὸ πορεία στὴν Ἡπειρο, θὰ ἐπιστρέψουν τὸν Ἀπρίλιο στὴ Ρούμελη. Τὸ κυνηγητὸ ἀπὸ τὸν Ἐθνικὸ Στρατὸ εἶναι πιά ἀδυσώπητο. Ἡ ἐπιχείρηση "Κυνηγὸς" τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ (25 Ἀπριλίου-21 Ἰουνίου 1949) δίνει τέλος σὲ κάθε ἐνέργειά τους, διαλύοντας τὶς τελευταῖες μικρὲς ὁμάδες¹²⁵.

Η ΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΩΝ

Στὸν ἐμφύλιο, λόγῳ τῆς φύσης τοῦ ἀντάρτικου, δὲν ὑπῆρχε σταθερὸ μέτωπο: "κινούμεστε ἀντάρτες καὶ στρατὸς στὸ ἴδιο μονοπάτι πολλές

120. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 377-379.

121. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 386, 403-404 καὶ 391, ὅπου χάρτης μὲ τὶς ἐνέργειες κάθε Μεραρχίας τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ.

122. Βλ. τὶς ἐγγραφεῖς στὶς 5 καὶ 6/7/1948 καὶ προηγούμενη ἀναφορὰ σὲ τραυματίες ἀπὸ νάρκες στὶς 4/7/1948.

123. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 401-402.

124. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 405 καὶ στίς σσ. 421-430 τὴν ἀποτίμηση τῆς ἐπιχείρησης.

125. Βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σσ. 165-253· Δ. Ζαφειρόπουλος, ὁ.π., σσ. 588-591.

φορές"¹²⁶. Ἡ ομάδα τοῦ Καραντζᾶ βρίσκεται πάντα "στό καραούλι", καθὼς "συμβόλαια δὲν κάνομε μὲ τὸν ἐχθρό, πότε θαρθεῖ καὶ ποῦθε θαρθεῖ". Ἡ αἴσθηση αὐτὴ κυριαρχεῖ σὲ κάθε σελίδα, ἀκοῦν φωνές καὶ δὲν μποροῦν νὰ ξεχωρίσουν ἂν πρόκειται γιὰ δικούς τους ἢ γιὰ τὸ στρατό. Εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ μετακινοῦνται: "νὰ πιάσομεν ἄλλοῦ λημέρι ... δὲν πρέπει νὰ μένομεν σ' ἓνα μέρος πολὺν καιρό"¹²⁷. Κινοῦνται σ' ἓνα χῶρο ποὺ συνεχῶς περιορίζεται, δίχως δυνατότητα διαφυγῆς.

Ὁ ἐχθρὸς εἶναι ἀπρόσωπος. Ὁ Σπηλιωτόπουλος ἀποκαλεῖ τοὺς ἀντιπάλους "συμμορίτες" καὶ λιγότερο "ἀντάρτες". Τὸ τελευταῖο μόνο στὴν ἀρχὴ τοῦ ἡμερολογίου, ὅταν βρίσκεται στὴ Μακεδονία καὶ ἀντιμετωπίζει κυρίως μικρὲς ὁμάδες. Δὲν προχωρᾷ σὲ χαρακτηρισμούς, καταγράφει τὰ πράγματα δίχως ρητορεία: "οἱ συμμορίται ἀπέναντί μας εἶναι εἰς ἀθλίαν κατάστασιν"¹²⁸. Οἱ ἀντίπαλοι εἶναι σχεδὸν ἀόρατοι γιὰ τὸν Καραντζᾶ. Εἶναι ὁ "στρατός" συνήθως ἢ ὁ "ἐχθρός", λιγότερο οἱ "φασίστες"¹²⁹. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ χρῆση τοῦ ὅρου "φασισμός": "ὁ φασισμός ἦρθεν πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι μου", κυριολεκτικὰ καὶ ὄχι μεταφορικὰ¹³⁰. Ὁ ἐχθρὸς μπορεῖ νὰ γίνεи πιὸ συγκεκριμένος ὅταν εἶναι γνωστὸς ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ σύνθεσή του: "καμιὰ σαρανταπενταριά μπασκίνια" ἢ πρόκειται γιὰ συγχωριανούς¹³¹.

Καὶ στὰ δύο ἡμερολόγια χρησιμοποιεῖται συχνὰ ἡ λέξη "ἡσυχία", στὴν τελευταία συνήθως ἐγγραφὴ τῆς ἡμέρας. Στὸν Καραντζᾶ συναντᾶται πέντε ἔξι φορές: "ἔχομεν ἡσυχία ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα", "ἡσυχία ἐπικρατεῖ κατὰ ὥρας" ἢ "ἡσυχία σημειώνεται ἀπ' ὅλα τὰ σημεῖα ποὺ ἐλέγχομεν", μὲ στρατιωτικοῦ τύπου ὀρολογία¹³². Στὸ Σπηλιωτόπουλο ἡ λέξη ἐμφανίζεται κάθε μέρα σχεδόν, συχνὰ περισσότερες ἀπὸ μία φορά, μαζὶ μὲ τὸ ἐπίθετο "ἡσυχῇ" ποὺ χαρακτηρίζει κυρίως τὴ νύκτα. Νύκτα ποὺ δὲν παραμένει "ἡσυχῇ" καθὼς "μακριὰ ἀκούγονται κρότοι τῶν πυροβολίων". Ἀργότερα θὰ ἀναγκαστεῖ νὰ διαγράψει τὴν ἔκφραση, ὅταν "κατὰ τίς 00.00 ἔκαναν οἱ συμμορίται μία ἀπασχόληση στὸ 562 - ὑπόλοιπος νύκτα ἡσυχῇ". Κάποτε ἡ ἐγγραφὴ τῆς ἡμέρας εἶναι μόνο "ἡσυχῇ ἡμέρα καὶ νύ-

126. Βλ. Β. Ἀποστολόπουλος, ὁ.π., σ. 25· Ρ. Βάν Μπούσχοτεν, ὁ.π., σ. 182.

127. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 66-67, 40 καὶ 76 ἀντίστοιχα.

128. Κατὰ τίς ἐπιχειρήσεις στὸ Γράμμο στίς 25/7/1948.

129. Γιὰ τὸ τελευταῖο βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 30, 80 καὶ ἄλλοῦ.

130. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 112· ὁ ἴδιος ὅρος σσ. 55, 56, 60, 74 καὶ ἄλλοῦ.

131. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 72, 116. Γιὰ τὸ ἀπρόσωπο τοῦ ἐχθροῦ καὶ γιὰ τὸ ἐπώδυνο συναίσθημα ὅταν "ἡ σύγκρουση γινόταν σὲ οἰκεῖο χῶρο μεταξὺ ἀτόμων ποὺ εἶχαν οἰκειότητα στίς διαπροσωπικές τους σχέσεις" βλ. Ρ. Βάν Μπούσχοτεν, ὁ.π., σσ. 158-159.

132. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 93, 88, 114 καὶ ἄλλοῦ.

κτα", όταν βρίσκεται σὲ θέσεις ἐπιφυλακῆς μὲ τὸ Λόχο του¹³³. Χαρακτηριστικὴ τῆς ἀγωνίας ποὺ κυριαρχεῖ εἶναι ἡ σημείωση ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν "ἡσυχία" στίς 31 Μαρτίου: "ἀκούσθησαν βήματα". Ὁ ἐχθρὸς εἶναι ἀόρατος καὶ γιὰ τὸν Σπηλιωτόπουλο στὴ Μακεδονία καὶ, σὲ μικρότερο βαθμό, στὴ Ρούμελη. Ἡ ἡσυχία στὸν πόλεμο εἶναι πρόσκαιρη, εὐθραυστη, ἀπειλούμενη καὶ ἀπειλητική. Ἡ λέξη ποὺ γράφεται μὲ ἐμμονή, δὲν περιγράφει ἀπλῶς τὴ δεδομένη κατάσταση, ἐκφράζει καὶ τὸν πόθο γιὰ τὴν εἰρήνη. Ἀπὸ τὸν Ἰούλιο ποὺ κλιμακώνονται οἱ μάχες στὸ Γράμμο, ὁ Σπηλιωτόπουλος τὴ χρησιμοποιεῖ ὅλο καὶ περισσότερο, ἕως καὶ ὀκτῶ φορές τὴν ἴδια μέρα¹³⁴.

Ὁ Καραντζᾶς ἔχει τὴ ζωντάνια τοῦ προφορικοῦ λόγου. Καταγράφει πιστὰ διαλόγους, σκηνές ποὺ διαδραματίζονται καὶ συναισθήματα. Γράφει κάθε μέρα, συχνὰ περισσότερες ἀπὸ μία φορά. Ἀφηγεῖται τὴν ἱστορία τοῦ τῆ στιγμῆ ποὺ συμβαίνει, ἀπευθυνόμενος σὲ μελλοντικούς ἀναγνώστες¹³⁵. Εἶναι μέλος τοῦ Κ.Κ.Ε. ἀπὸ τὴν Κατοχή καὶ ἡ ὁργάνωσή του στὴν ἀντίσταση τὸν ἔχει κάνει νὰ συνειδητοποιήσει ὅχι μόνο τὴν κρισιμότητα καὶ τὴ σημασία τῶν γεγονότων ποὺ ζεῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀξία τῆς δικῆς του συμμετοχῆς. Γράφει σὲ τετράδια-κατάστιχα ἐσόδων-ἐξόδων¹³⁶, μὲ μολύβι καὶ φωνητικὴ ὀρθογραφία. Οἱ συναγωνιστές του λένε ὅτι εἶχε συμπληρώσει πάνω ἀπὸ δώδεκα τέτοια τετράδια, τῶν 80 ἢ 100 φύλλων. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἐμφυλίου βρέθηκαν στὸ χωριὸ καὶ μὲ τὸν καιρὸ καταστράφηκαν ὅλα ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα¹³⁷. Ἡ διήγησή του εἶναι συνεχῆς καὶ δὲν ἔχει πάντα τὴ μορφή τῶν τυπικῶν ἡμερολογίων, ὅπου γράφεται στὴν ἀρχὴ τῆς κάθε μέρας ἀπαραίτητα ἡ ἡμερομηνία¹³⁸. Τὴ σημειώνει στὸ τέλος τῆς μέρας, στὴ μέση τῆς διήγησής ἡ μπορεῖ νὰ εἶναι μέρος τοῦ κειμένου. Ἡ αἴσθησις τοῦ χρόνου χάνεται, τὸ βουνὸ γίνεται μιὰ φυλακή, οἱ μέρες μπερδεύονται, γεμάτες ἀγωνία καὶ φόβο. Ἀπὸ τίς ἀρχές Ἰουνίου ὥστόσο σημειώνει συστηματικὰ τὴν ἡμερομηνία καὶ τὴ μέρα τῆς ἐβδομάδας καὶ οἱ ἐγγράφες του γίνονται πολὺ πιὸ σύντομες¹³⁹. Ἡ ἀκριβὴς ὥρα τῆς ἐγγραφῆς ἀναφέρεται σπάνια¹⁴⁰. Στὸ διάστημα ποὺ

133. Στίς 24/6/1948, 10/7/1948 καὶ 23/3/1948 ἀντίστοιχα.

134. Πέντε φορές στίς 15 Ἰουλίου, ὀκτῶ τὴ 1η καὶ στίς 3 Αὐγούστου.

135. Βλ. χαρακτηριστικά, Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 97: "δὲν σᾶς εἶπα πιὸ πάνω ἀπὸ τὴν πρώτη ἡμέρα".

136. Ἡ σύνταξη ἡμερολογίου εἶναι ἄλλωστε ἓνας τρόπος ἀπόδοσης λογαριαμοῦ· βλ. Β. Didier, ὁ.π., σ. 49.

137. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 22-23.

138. Βλ. Β. Didier, ὁ.π., σ. 37.

139. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 54, 58, 62 καὶ 86 κ.ἐξ.

140. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 85, 90 καὶ ἄλλοι.

καλύπτει τὸ ἡμερολόγιό του ἢ μόνη σημαντικὴ γιορτὴ εἶναι τὸ Πάσχα. Τὸ σημειώνει καὶ τὸ γιορτάζει μὲ τὴν ὁμάδα του, τρώγοντας μανιτάρια καὶ παίζοντας "διάφορα παιχνίδια"¹⁴¹. Καθὼς οἱ ἐκδότες δὲν ἔχουν σημειώσει ἀκριβῶς τὶς παρεμβάσεις τους στὸ κείμενο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ὀρθογραφίας, δὲν γνωρίζουμε ἂν ἡ παραγραφοποίηση καὶ ἡ θέση τῆς ἡμερομηνίας ἔχουν ἀποδοθεῖ κατὰ τὴν ἔκδοση.

Ὁ Σπηλιωτόπουλος γράφει ἐλλειπτικά, δίχως τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴ γλαφυρότητα τοῦ Καραντζᾶ. Παράλληλα συντάσσει καὶ τὸ ἐπίσημο ἡμερολόγιο τοῦ Λόχου. Εἰδῶ δὲν ἀναφέρεται στὶς μάχες μὲ λεπτομέρειες, οὔτε σημειώνει πάντα τὴν ἔκβασή τους, παραπέμπει: "περισσότεραι λεπτομέρειαι εἰς ἡμερολόγιον Λόχου"¹⁴². Ἡ γλώσσα του εἶναι κράμα καθαρεύουσας καὶ καθομιλουμένης, μὲ στρατιωτικοὺς ὅρους καὶ τηλεγραφικὴ κάποτε μορφή. Τηρεῖ συνήθως τοὺς ὀρθογραφικοὺς κανόνες, μὲ μόνη ἀπόκλιση τὴν ἀκανόνιστη χρήση τῶν κεφαλαίων στὰ κύρια οὐσιαστικὰ ὀνόματα. Τὰ ἐπίθετα καὶ τὰ ἐπιρρήματα ποὺ χρησιμοποιεῖ εἶναι εὐστοχα καὶ τοῦ ἐπιτρέπουν μία σχεδὸν μονολεκτικὴ ἀπόδοση τῆς κατάστασης¹⁴³. Οἱ φράσεις του εἶναι σύντομες, συχνὰ τελειώνουν μὲ παύλα ἢ τελεία, ἐνῶ ἡ ἐπόμενη φράση ἀρχίζει μὲ πεζὸ γράμμα, δίνοντας τὴν αἴσθηση τῆς συνέχειας. Χρησιμοποιεῖ ἐκφράσεις κωδικοποιημένες, ποὺ ἐπαναλαμβάνονται, ὅπως: "ἡσυχὴ νύκτα", καθὼς καὶ τὶς συνηθισμένες συντομογραφίες στρατιωτικῶν ὅρων¹⁴⁴. Συνηθίζει νὰ βάζει σὲ παρένθεση καταγραφὰς προσωπικὰς ποὺ δὲν ἀναφέρονται σὲ συλλογικὰς ἐνέργειες¹⁴⁵. Σπάνια σηματοδοτεῖ τὴν ἰδιαίτερη σημασία τῶν γραφομένων μὲ ὑπογράμμιση ἢ κεφαλαῖα¹⁴⁶. Γράφει συστηματικὰ τὴν ἡμερομηνία τῆς ἡμέρας, χωρίζει μὲ ὀριζόντια γραμμὴ τὶς ἐγγραφὰς κάθε μέρας, σημειώνει μὲ κεφαλαῖα τοὺς μῆνες καὶ ὑπογραμμίζει μὲ κόκκινο μολύβι τὸ νέο ἔτος 1948. Χρησιμοποιεῖ συνήθως μελάνι μπλὲ ἢ μαῦρο¹⁴⁷.

Οἱ ἐνδείξεις ὅτι διορθώνει ἐκ τῶν ὑστέρων τὶς σημειώσεις του εἶναι

141. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 41-43.

142. Στὶς 18/1/1948.

143. Ὅπως π.χ. στὶς 25/6/1948: "μετὰ κοπιώδη πορεία βαλλόμενοι δραστηκῶς διὰ ὁλμων" ἢ στὶς 20/12/1947: "ἡ νύκτα βροχερὴ - ὀμιχλώδης καὶ ἡσυχὴ".

144. Βλ. π.χ. "Δ/τῆς", "Συν/χης", "Αἰ/κοί", "κ" " στὴ θέση τοῦ "καί". Κάποτε δὲν γράφει ὁλόκληρη τὴ λέξη, ὅπως π.χ. "τραυματ." ἀντὶ "τραυματίαι" ἢ "συμ." ἀντὶ "συμμορίται".

145. Βλ. τὴν ἐγγραφὴ π.χ. στὶς 7/4/1948: "ἀπονομὴ παρασήμων (Πολεμικὸς Σταυρὸς)".

146. Στὶς 12/7/1948 ὑπογραμμίζει: "σύμπτυξη", "ὁ Ταξίαρχος ἐφονεύθη" καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν συνολικῶν ἀπωλειῶν τοῦ Τάγματος: "27". Τὴ 1/8/1948 ὑπογραμμίζει τὴ φράση: "Φράγκος Σκοτώθηκε". Μὲ κεφαλαῖα γράφει συνήθως ὀρισμένα τοπωνύμια.

147. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἔχει μαζί του καὶ στυπόχαρτο. Οἱ ἐγγραφὰς στὶς 26-28/7 καὶ 2-8/8/1948 εἶναι μὲ μαῦρο μολύβι.

ελάχιστες. Στις 10 Ιουλίου διαγράφει τις λέξεις: "ήσυχη νύκτα", για να σημειώσει τα γεγονότα της βραδιάς, στις 13 του ίδιου μήνα συμπληρώνει τον αριθμό των απωλειών, σημειώνει επίσης με κύκλο τρεις μέρες σημαντικών μαχών, τον Ιούλιο πάντα, στις 3, 10 και 12. Οί διορθώσεις ή οι προσθήκες είναι άμεσες και δεν μεσολαβεί μεγάλο διάστημα από την έγγραφη. Ούτε ο Καραντζάς φαίνεται να συμπληρώνει τις σημειώσεις του.

Ο ρυθμός τους είναι γρήγορος. Ο χρόνος παίζει κυρίαρχο ρόλο στον Σπηλιωτόπουλο, κυρίως, που συμμετέχει σε οργανωμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις. Είναι ελάχιστες οι μέρες που δεν γράφει την ακριβή ώρα των ενεργειών του Λόχου ή της συγκεκριμένης σημείωσης, συχνά δύο ή περισσότερες φορές τη μέρα. Από τον Ιούλιο, στις μάχες του Γράμμου, όταν οι μάχες εντείνονται, οι έγγραφές του είναι εκτενέστερες. Σημειώνει κάθε ενέργεια με την ώρα κατά την οποία πραγματοποιείται, γράφοντας τέσσερεις, οκτώ ή ακόμα και δώδεκα φορές τη μέρα. Ο ύπνος του, από τον Απρίλιο που αρχίζει ή επιχείρηση στη Ρούμελη, είναι λιγοστός και ελαττώνεται ακόμα περισσότερο στην Πίνδο¹⁴⁸. Χαρακτηριστική είναι η έγγραφη στις 3 Ιουλίου 1948. Η ημερομηνία είναι μέσα σε κύκλο· έδω παρακολουθούμε όχι μόνο την άμεση καταγραφή των γεγονότων, αλλά και τον απολογισμό που κάνει στο τέλος της ίδιας ημέρας, γεγονός που δεν συνηθίζει:

Έγερτήριο 04.30 εκκινήσεις του λόχου εις τας 06.30 δέον να βρισκείται εις την βάση εξορμήσεως εις τας 07.400 έγινε ή εξόρμησις ή προχώρησις είναι κανονική αλλά δύσκολος ή ώρα 10.45 κ' έχομε πλησιάσει τας θέσεις των συμμοριτών περί τα 200 μέτρα. ώρα 16.20 ισχυρά πίεσις υπό των συμμοριτών μᾶς έβαλον δραστηκῶς δέν μπορούμε να σηκώσομε κεφάλι. είχα 1 τραυματία έλαφρῶς ώρα 18.15 βαλλόμεθα είμεθα γατζομένοι κ' δέν μπορούμε να κινηθοῦμε. άριστερά εις 1338 τὸ 561 δέχεται πίεσι πάρα πολλά τὰ πυρά των ὀλμων - εις 19.10 άρχίσαμε την σύμπτυξι. Μετά φοβερή πορεία κ' υπό καταιγισμόν πυρών συνεπτύχθημεν - άφίξις εις εγκαταστάσεις εις τας χθεσινὰς θέσεις την 21.15 - την νύκτα άπησχόλησαν τον 2ον κ' 1ον λόχον (δύσκολη μέρα της μέχρι τουδε ζωής μου).

Η τελευταία έγγραφη κάθε μέρας γίνεται συνήθως τὸ βράδυ, πρὶν κοιμηθῶν. Ο Καραντζάς γράφει: "φάγαμε καὶ κοιμηθήκαμε. Τὸ πρωὶ

148. Βλ. τις έγγραφές π.χ. στις 25/7/1948: "έγερτήριο 04.30", στο τέλος της ημέρας: "ήσυχία μέχρι τις 03.00" καὶ την επομένη: "έγερτήριο 03.00"· δώδεκα αναφορές στην ώρα τῆ 1/8/1948· στις 5/8/1948: "κόπωσης μεγάλη είχα 48 ὥρες να κοιμηθῶ".

ξυπνήσαμε θαμπά"¹⁴⁹. Στο διάστημα που καλύπτει το ημερολόγιό του δεν έχει νυκτερινές δραστηριότητες. Ο Σπηλιωτόπουλος, που επίσης γράφει και τη νύκτα, συχνά συνεχίζει πρωινές ενέργειες ή ξεκινά τα ξημερώματα για νέες επιχειρήσεις.

Ο Σπηλιωτόπουλος κρατά ημερολόγιο όταν αρχίζει κάποιο σημαντικό πολεμικό γεγονός στο οποίο μετέχει. Εκτός από το πρώτο του νεανικό ημερολόγιο¹⁵⁰, τα άλλα γράφονται στον πόλεμο του 1940-1941, στη Μέση Ανατολή (1943, 1944) και στο μέτωπο του έμφυλιου. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο τελευταίο δεν υπάρχουν έγγραφες κατά τη διάρκεια της άδειάς του στην Αθήνα, στον οικείο χώρο του. Ενώ για τα προηγούμενα πολεμικά του ημερολόγια χρησιμοποιεί μικρά σημειωματάρια-άτζέντες με καθορισμένο χώρο για την έγγραφη κάθε μέρας, το ημερολόγιο του έμφυλιου είναι ένα απλό, μεγαλύτερο σημειωματάριο, παρόμοιο με εκείνο του πρώτου του νεανικού ημερολογίου. Οί διαστάσεις του είναι 8X12 εκ. και έχει 128 φύλλα¹⁵¹. Το μέγεθος του σημειωματαρίου καθορίζει ως ένα σημείο και την έκταση των εγγραφών, οι οποίες δεν περιορίζονται τώρα σε συγκεκριμένο χώρο. Γράφει και κατά τη διάρκεια της μάχης αλλά και όταν τα πράγματα ήσυχάσουν, όπως στις 31 Ιουλίου, στο Γράμμο: "ώρα 22.15 γράφω αυτά κάτω από ένα αντίσκηνο κ' με τη βοήθεια του φακού".

Ο Καραντζάς έγραφε θεατρικά έργα, αλλά δεν έχουμε μαρτυρίες ότι κρατούσε ημερολόγιο πριν από τον έμφυλιο. Συνήθως σημειώνει ό,τι έχει γίνει, μόλις βρει χρόνο, όχι την ίδια ακριβώς στιγμή: "φκιάξαμε κάτι μικρά απάγκεια και τρυπώσαμε, όπου εκεί γράφω κι όλα μέχρι τη στιγμή αυτή"¹⁵². Το σημειωματάριό του θα πρέπει να ήταν αρκετά μεγαλύτερο από εκείνο του Σπηλιωτόπουλου.

Δεν γνωρίζουμε ακριβώς τα περιθώρια ελεύθερης έκφρασης που είχαν, όταν οποιοσδήποτε σύντροφος ή ανώτερος μπορούσε να διαβάσει ό,τι γράφουν. Ο Σπηλιωτόπουλος κρατούσε το σημειωματάριό του πάνω του, γι' αυτό και είναι ποτισμένο με το αίμα του. Ο Καραντζάς, του οποίου ήταν μεγαλύτερο, το είχε συνεχώς μαζί του. Στον πόλεμο λογοκρίνεται όχι μόνο η αλληλογραφία των στρατιωτών, αλλά, σε όρι-

149. Βλ. Μ. Καραντζάς, *ο.π.*, σ. 68.

150. Στα έφηβικά ή νεανικά ημερολόγια καταγράφεται μία ιδιαίτερη μεταβατική περίοδος στη ζωή του ατόμου· βλ. B. Didier, *ο.π.*, σσ. 22, 115.

151. Οί διαστάσεις του νεανικού του ημερολογίου είναι 6X10 εκ.· οί διαστάσεις των άλλων πολεμικών ημερολογίων: 7X11 του 1941, 7,5X13 του 1943 και 5X8,5 του 1944.

152. Βλ. Μ. Καραντζάς, *ο.π.*, σ. 85

σμένες περιπτώσεις, και τὰ ἡμερολόγια τους¹⁵³. Σὲ κάθε ἡμερολόγιο ὑπάρχει ἄλλωστε κάποιου βαθμοῦ αὐτολογοκρισία. Χαρακτηριστικὴ τῆς σημασίας ποὺ οἱ ἡγεσίες ἀποδίδουν στὰ ἡμερολόγια τῶν πολεμιστῶν, εἶναι ἡ μπροσούρα ποὺ κυκλοφόρησε ὁ Δ.Σ.Ε., στὰ τέλη τοῦ 1947, μὲ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο στρατιώτη ποὺ εἶχε σκοτωθεῖ σὲ μάχη μὲ τοὺς ἀντάρτες. Στὸ κείμενό του ἐκφράζεται θαυμασμὸς γιὰ τὸν τρόπο ποὺ πολεμοῦν οἱ ἀντάρτες καὶ ἀπογοήτευση γιὰ τὴν ἔκβαση τοῦ πολέμου. "Τὸ παράδειγμα τῆς μπροσούρας φαίνεται προπαγανδιστικὸ καὶ ὑπερβολικόν", ὅπως σημειώνει ὁ συγγραφέας ποὺ τὸ παραθέτει, κομμουνιστῆς ὁ ἴδιος¹⁵⁴. Εἶναι ὁμως δείγμα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο τὰ ἡμερολόγια μποροῦν νὰ ἀξιοποιηθοῦν ἀπὸ τὴν ἀντίπαλη πλευρά. Ὁ Καραντζᾶς, ποὺ δὲν γράφει τὸ ὄνομα τοῦ "Ἀρχηγοῦ", φαίνεται νὰ ἔχει ἐπίγνωση τοῦ κινδύνου νὰ πέσει τὸ ἡμερολόγιό του στὰ χέρια τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων ἀσφαλείας καὶ τηρεῖ τὸ ἐλάχιστο τουλάχιστον τῶν συνωμοτικῶν κανόνων¹⁵⁵.

Ὁ Σπηλιωτόπουλος δὲν διστάζει νὰ καταγράψει μερικὲς φορές, πέντε συνολικά, τὴ διαφωνία του μὲ ἀνωτέρους του, μὲ ἔντονο ἢ σαρκαστικὸ τρόπο. Ἀναφέρεται στὶς διαταγὲς "παράφρονος Ἐπιτελάρχου", ἀναρωτιέται σχετικὰ μὲ "τὶς προθέσεις τῆς σοφῆς ἡγεσίας", σημειώνει ὅτι γίνονται "πολλὲς συζητήσεις διὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς ἡγεσίας" ἢ "μικρὰ τροποποιήσεις τῆς διατάξεως κατόπιν τσακώματος μὲ Δ/τή - εἶμαι πολὺ στενοχωρημένος". Τέλος γράφει: "ὁ μουρλὸς Ταξίαρχος ... ἔκανε περιοδεῖα διδάσκοντας"¹⁵⁶. Ἀντίθετα ὁ Καραντζᾶς δὲν ἐκφράζεται πουθενά ἐναντίον τῆς ἡγεσίας. Κατακρίνει μόνο ὅσους συντρόφους του παρουσιάζονται στὸν Ἐθνικὸ Στρατό, ὅταν τοὺς καλοῦν νὰ στρατευτοῦν, καὶ κατονομάζει ἐκείνους ποὺ καταδίδουν τὶς θέσεις τῶν ἀποθηκῶν ἐφοδίων τοῦ Δ.Σ.Ε.¹⁵⁷. Στὶς ἀρχὲς Μαΐου, ποὺ θὰ συναντηθεῖ μὲ μία ἄλλη ὁμάδα ἀνταρτῶν, σημειώνει ὅτι ὁ λοχαγὸς τους χάρηκε ὅταν τὸν εἶδε "ὄχι βέβαια ὅτι μὲ ἀγαποῦσε, ἀλλὰ διότι ἤξερα καλὰ τὸν τόπο". Ἔχει ὑπεύθυνη θέση ὡς ἐπικεφαλῆς τοῦ Κέντρου Πληροφοριῶν στὸν Παρνασσὸ καὶ στενὴ γνωριμία μὲ τὸν "Ἀρχηγό", τὸν ὁποῖο θὰ συναντήσει μία φορὰ μόνο¹⁵⁸.

153. Βλ. H. Fleisher, ὁ.π., σ. 35· M. Mazower, ὁ.π., σ. 235 γιὰ τοὺς Γερμανοὺς στρατιώτες στὴν Ἑλλάδα.

154. Βλ. Φ. Γρηγοριάδης, ὁ.π., σ. 1162.

155. Βλ. M. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 59-62.

156. Στὶς 6, 30/7/1948 καὶ 2/8/1948.

157. Βλ. M. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 58, 75, 76.

158. Βλ. M. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 48, 59-62.

Τὸ μέλλον διαγράφεται πάντα στὰ ἡμερολόγια. Ἡ ἴδια ἡ καταγραφή προϋποθέτει αἰσιοδοξία καὶ πίστη, ἐκφράζει τὴν ἀνάγκη ἀπομνημόνευσης γεγονότων πὺν οἱ συντάκτες νιώθουν ὅτι εἶναι σημαντικά¹⁵⁹. Κάποτε γράφουν βιαστικά, ἀποσπασματικά, ξορκίζοντας τὸν πόνο καὶ τὴν κούραση. Τὰ κείμενά τους ὁμως ἀποκτοῦν συνοχή, λόγῳ τοῦ ἰδίου τοῦ πολέμου. Ὁ Καραντζᾶς διηγεῖται τὴν ἱστορία του, βέβαιος ὅτι θὰ ἀποτελέσει παράδειγμα γιὰ τοὺς μελλοντικούς του ἀναγνώστες, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ τὴ θυμᾶται ὁ ἴδιος¹⁶⁰. Ὁ Σπηλιωτόπουλος ἔχει δώσει διαταγὴ στοὺς ἀξιωματικούς τοῦ Λόχου του, ἂν σκοτωθεῖ, νὰ συμπληρώσουν τὴν ἐγγραφή τῆς ἡμέρας, ὅπως καὶ ἔγινε. Ἐνῶ μοιάζει νὰ γράφει ἀποκλειστικά γιὰ τὸν ἑαυτό του, δίχως νὰ ἀπευθύνεται σὲ κάποιον τρίτον, γίνεται φανερό πόσο θεωρεῖ τὸ ἡμερολόγιό του καταγραφή τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ καὶ ἱστορικῶν στιγμῶν, κτῆμα κοινόν. Πόσο ἀπαραίτητο αἰσθάνεται ἡ καταγραφή αὐτὴ νὰ ὁλοκληρωθεῖ. Δὲν ξέρουμε πῶς τελείωνε τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Καραντζᾶ, διαβάζοντάς το σήμερα ὁμως, ἔχουμε ἔντονα τὴν αἴσθηση ἑνὸς ἀπτόμοτου τέλους¹⁶¹. Καὶ οἱ δύο ἀναφέρονται κυρίως σὲ γεγονότα, γράφοντας ἓνα ἡμερολόγιο χρονικόν, ἀλλὰ καὶ στὰ προσωπικά τους αἰσθήματα. Ἡ θέση τοῦ "ἔξω" εἶναι κυρίαρχη, ὅπως σὲ κάθε ἡμερολόγιο πολέμου, δίχως ὁμως νὰ χάνεται τὸ "μέσα". Ἀνήκουν σὲ συγκεκριμένες ομάδες, ἡ δράση τους εἶναι συλλογική, ἔτσι δὲν εἶναι δυνατό νὰ λείπουν οἱ συνεχεῖς ἀναφορὲς στοὺς συναγωνιστὲς καὶ τοὺς ἀνωτέρους τους¹⁶².

Ὁ χῶρος εἶναι καθοριστικὸς στὸν πόλεμο, ἰδιαίτερα στὸν ἀνταρτοπόλεμο. Τὸ πλεονέκτημα τῶν ἀνταρτῶν εἶναι ὅτι συνήθως γνωρίζουν καλὰ τὴν περιοχὴ ὅπου δροῦν καὶ, καθὼς κινεῖνται σὲ μικρὲς ομάδες, ἐκμεταλλεύονται τὴν παραμικρὴ κρυψώνα, μὲ μεγάλες δυνατότητες αἰφνιδιασμοῦ. Ὁ Παρνασσὸς εἶναι ὁ ἀγαπημένος τόπος τοῦ Καραντζᾶ. "Ὅταν γράφει κυκλωμένος ἀπὸ τὸ στρατό, σ' αὐτὸν ἀπευθύνεται: "ἄει βρὲ Παρνασσέ, ὅποτε θέλανε νὰ σὲ πατήσουν ... τὸ πλήρωσαν καὶ κατόπιν σὲ πατοῦσαν μὲ φόβο καὶ τρόμο"¹⁶³. Ξέρει τὴν κάθε του σπιθαμὴ μὲ

159. Βλ. B. Didier, ὁ.π., σσ. 94, 119· Ἀ. Ἀγγέλου, ὁ.π., σσ. 22, 28.

160. "Ὅταν τὸ ἡμερολόγιο ἀπευθύνεται σὲ κάποιον τρίτον ἀποκτᾶ μορφὴ συγγενική μὲ τὴν ἀλληλογραφία καὶ ἡ δομὴ του γίνεται πιὸ ὁργανωμένη· βλ. B. Didier, ὁ.π., σ. 154· τὸ κλασικὸ ἡμερολόγιο τῆς Ἀννας Φράνκ, A. Frank, *The Diary of a Young Girl. The Definitive Edition*, Penguin, Μ. Βρετανία 1997· E. Figs (ἐκδ.), *Women's Letters in Wartime 1450-1945*, Λονδίνο 1994 γιὰ τὴν ἀλληλογραφία σὲ καιρὸ πολέμου.

161. Τὸ ἀπτόμοτο τέλος ἀποτελεῖ σύνθημα γνώρισμα τῶν ἡμερολογίων· βλ. Ἀ. Πανσέληνος, ὁ.π., σ. 8.

162. Βλ. B. Didier, ὁ.π., σσ. 176-178.

163. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 80.

τὸ ὄνομά της, εἶναι ὁ δικός του χῶρος πού γίνεται ἀπειλητικός. Κινεῖται μὲ ἄνεση καὶ χρησιμοποιεῖ φωνές ζώων γιὰ νὰ συνεννοεῖται μὲ τοὺς συντρόφους του: "ἔκραξα σὰν πέρδικα. Τὰ περδικόπουλα ξέραν τὴ δουλειά τους καὶ ἀμέσως ξεκίνησαν πρὸς ἐμέ"¹⁶⁴. Μὲ τὸ ξημέρωμα καλημερίζει τὸν ἥλιο τῆς καινούργιας μέρας¹⁶⁵.

Ὁ Σπηλιωτόπουλος κινεῖται σὲ περιοχές πού τοῦ εἶναι ἄγνωστες. Ἡ πορεία του καταγράφεται μέρα μὲ τὴ μέρα, καθὼς πάντα σημειώνει πού βρίσκεται, ἀναφέροντας ὄχι μόνο τὰ ὀνόματα τῶν χωριῶν, ἀλλὰ καὶ συγκεκριμένων θέσεων, ὅπως ἀναφέρονται στοὺς στρατιωτικοὺς χάρτες¹⁶⁶. Οἱ κάτοικοι τῆς Μακεδονίας δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἐχθρικοὶ πρὸς τὴ μονάδα του. Στις 9 Νοεμβρίου 1947 σημειώνει: "θερμὴ ὑποδοχὴ εἰς Σιδηρόκαστρο διὰ ψυχαγωγία στρατιωτῶν", τὴ 1η Φεβρουαρίου 1948: "ἔκανα δοξολογία ἀγιασμὸ κ' παράκληση εἰς τὸ ἐκκλησάκι ἦλθε ἀρκετὸς κόσμος ἀπὸ τὸ χωριό". Στὴ Ρούμελη ὥστόσο οἱ ἐνέργειες τοῦ στρατοῦ στρέφονται καὶ ἐναντίον τῶν κατοίκων¹⁶⁷.

Οἱ καιρικὲς συνθήκες παίζουν ἐπίσης σημαντικὸ ρόλο στὴ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου. Οἱ ἀναφορὲς εἶναι καθημερινὲς σχεδὸν στὸν Σπηλιωτόπουλο, συχνὰ περισσότερες ἀπὸ μία τὴν ἴδια μέρα. Ὁ Καραντζᾶς, πού γράφει στὰ τέλη τῆς ἀνοιξης καὶ τὸ καλοκαίρι, ἔχει λιγοστὲς ἀναφορὲς, καθὼς ὁ καιρὸς εἶναι καλὸς καὶ δὲν τοῦ δημιουργεῖ προβλήματα. Ζεῖ ἐξᾴλλου στὸ χῶρο του, ὁ καιρὸς εἶναι δεδομένος γι' αὐτόν.

Ὁ Καραντζᾶς γνωρίζει καλὰ τὸ ὄπλο του καὶ τὸ χρησιμοποιεῖ μὲ ἄνεση, ἐξηγώντας τὶς ἐνέργειές του, ὅπως ὅταν βλέπει "μιὰ λαγίνα ... δὲν μπόρεσα νὰ κρατηθῶ καὶ τὴν πυροβόλησα καὶ τὴν σκότωσα (... εἶχα πιστογιομή)". Τὸ ὄπλο του εἶναι μοναδικὸ καὶ πολύτιμο, ἀφοῦ δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ βρεῖ ἄλλο¹⁶⁸. Ὁ Σπηλιωτόπουλος ἀναφέρεται σπάνια σὲ ὅπλα, ὅταν βρίσκουν ἐφόδια πού ἄφησαν οἱ ἀντάρτες¹⁶⁹. Ὁ ὅπλισμός τοῦ στρατοῦ εἶναι καθορισμένος καὶ δὲν ὑπάρχουν προβλήματα ἀνεφοδιασμοῦ.

164. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, *ὁ.π.*, σσ. 48-49.

165. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, *ὁ.π.*, σσ. 54, 58, 75.

166. Στις 17/1/1948 π.χ. γράφει: "725 (δασωμένο)"· στις 2/5/1948: "θέσεις λόχου (χάρτης Λαμίας 254-275)".

167. Στις 21/4/1948: "σύλληψις μερικῶν κατοίκων ἡμιόνων κ' αἰγῶν", ἡ πρώτη σχετικὴ ἀναφορά.

168. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, *ὁ.π.*, σ. 51· γιὰ τὸν ὅπλισμό τῶν ἀνταρτῶν τοῦ Δ.Σ.Ε. βλ. D. Close-Θ. Βερέμης, *ὁ.π.*, σ. 137.

169. Στις 26/12/1947 π.χ. γράφει: "ἐπιάσαμε 1 μυδράλιο, 2 στάγιερ, 2 ὅπλα καὶ ἀρκετὰ φυσιγγία".

Τις σπάνιες στιγμές της ανάπαυλας οί αντάρτες κάθονται όλοι μαζί και λένε παραμύθια πριν κοιμηθούν, πλένουν τὰ ρούχα τους, "τὰ κορίτσια τραγουδοῦν καὶ χορεύουν"¹⁷⁰. Μιὰ μέρα ὁ Καραντζᾶς βλέπει δύο "σκυλάκια" πού παίζουν καὶ θυμᾶται τὰ δικά του πού τριγυρίζουν μόνα τους¹⁷¹. Ὅσο προχωρᾷ τὸ ἡμερολόγιό του, ὁ χῶρος του γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ἐχθρικός καὶ δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ δυνατότητα ἐπιστροφῆς στὴν καθημερινή του ζωή.

Ὁ Σπηλιωτόπουλος εἶχε πάθος μὲ τὴ φωτογραφία, τὸν κινηματογράφο καὶ τὸ ραδιόφωνο. Ἦξερε γαλλικά καὶ λίγα ἀγγλικά. Τὸ 1948, ἐνῶ βρίσκεται στὸ μέτωπο, συνεχίζει τὰ ἀγγλικά μὲ πλάκες γραμμοφώνου τῆς Linguaphone¹⁷². Ἀκόμα καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐπιχειρήσεων στὴ Ρούμηλη, σημειώνει ὅτι τοῦ στέλνουν ἀπὸ τὸ σπίτι ἓνα δέμα μὲ φιλμ καὶ "πλάκες γιὰ τὸ γραμμόφωνο"¹⁷³. Ὅσο βρίσκεται στὴ Μακεδονία, μὲ ἔδρα τοῦ Λόχου συνήθως τὸ Σιδηρόκαστρο, γυρίζει στὴν πόλη μετὰ τὶς ἐπιχειρήσεις καὶ ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ παρακολουθεῖ κάποιο θεατρικὸ ἢ κινηματογραφικὸ ἔργο. Κάνει ἐπισκέψεις, τρώει "ἔξω", πηγαίνει σὲ "πάρτυ εἰς τὴν λέσχην", ὅπου ἦταν "ὅλος ὁ ὠραιόκοσμος τοῦ Σιδηροκάστρου", διαβάσει ἢ ἀγοράσει βιβλία¹⁷⁴. Μερικὲς φορὲς σημειώνει τοὺς τίτλους τῶν ἔργων πού βλέπει¹⁷⁵. Ἡ ἐπιστροφή στὴν πόλη δὲν σημαίνει πάντα ξεκούραση, καθὼς ὁ Λόχος ἐκτελεῖ καὶ βάρδιες γιὰ τὴ φρούρησή της. Ὅσο βρίσκεται στὴ Μακεδονία, ἀναφέρεται σὲ ἐκκλησιασμό καὶ ἄλλες θρησκευτικὲς δραστηριότητες, ὅταν εἶναι γιορτὲς καὶ ἐπέτειοι κυρίως. Στὰ ἡμερολόγιά του τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἀνάλογες ἀναφορὲς εἶναι πολὺ σπάνιες. Ἐδῶ ἐκκλησιάζεται μὲ τὸ Λόχο του¹⁷⁶, ἀκούει τὴ λειτουργία ἀπὸ

170. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 87, 89, 98.

171. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 101-102.

172. Βλ. ἐγγραφή στίς 23/2/1948. Οἱ πλάκες αὐτὲς θὰ σπάσουν στίς 12 Μαρτίου καὶ τὶς δίνει γιὰ κόλλημα. Στίς 17 τοῦ ἴδιου μήνα σημειώνει: "ἀγορὰ γραμμοφώνου (200.000)". Εἶχε μαζί του καὶ τὸ ἀγγλικὸ λεξικὸ τσέπης W.J. Gordon (ἐκδ.), *Nuttall's Bijou Pronouncing Dictionary of the English Language*, μὲ χρονολογία "II 1948" στὸ ἐσώφυλλο.

173. Βλ. ἐγγραφή στίς 9/5/1948. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ πλάκες μὲ μουσική.

174. Βλ. τὶς ἐγγραφές στίς 30/11/1947, 2/1/1948, 23/1/1948, 27/1/1948. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐγγραφή στίς 23/1/1948: "ἀπόγευμα εἰς τὸν λόχον περνῶ τὶς ὥρες μου μὲ τὸ διάβασμα".

175. Μέχρι τὶς 15 Ἀπριλίου πηγαίνει δεκαοχτὼ φορὲς στὸν κινηματογράφο, παρακολουθεῖ τρεῖς θεατρικὲς παραστάσεις καὶ μία συναυλία. Σημειώνει τρεῖς τίτλους κινηματογραφικῶν ἔργων: "Γερμανοὶ ξανάρχονται" στίς 19/2/1948, "Χαλιμᾶ, Τούρκικο ἔργο" στίς 27/2/1948 καὶ "διαβολοκόριτσο - Ντιάνα Ντάρμπ" στίς 12/3/1948.

176. Βλ. τὶς ἐγγραφές στίς 12/10/1947, 26/10/1947, 28/10/1947, 30/1/1948, 25/3/1948 καὶ 16/4/1948.

τὸ ραδιόφωνο, παρακολουθεῖ "μνημόσυνο τοῦ φονευθέντος στρατιώτου τοῦ λόχου" καὶ γράφει: "εἰς τὰς 11 τὸ πρωὶ ἔκανα δοξολογία ἁγιασμὸ κ' παράκλησι εἰς τὸ ἐκκλησάκι"¹⁷⁷. Δὲν ὑπάρχουν ἀντίστοιχες ἀναφορὲς κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐπιχειρήσεων στὴ Ρούμελη καὶ τὸ Γράμμο ἀλλὰ οὔτε καὶ μεγάλες γιορτὲς στὸ διάστημα αὐτό, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Πάσχα ὅπου ψήνουν ἄρνια ἐνῶ ὀλοκληρῶνεται ἡ ἐπιχείρηση "Χαραυγή"¹⁷⁸.

Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἀρχίζουν οἱ ἐπιχειρήσεις στὴ Ρουμελη, δὲν βρίσκεται κοντὰ σὲ κάποια πόλη, δὲν σημειώνει τίποτα γιὰ κινηματογράφο ἢ διάβασμα καὶ οἱ "ἐπισκέψεις" πού κάνει εἶναι στὶς σκηνὲς τῶν συμπολεμιστῶν του, ὅπου διηγοῦνται "διάφορες ἱστορίες", τρῶνε "μεζεδάκια" ἢ ἔχουν "εἰς σκηνὴν Δ/τοῦ φαγοπότι λόγω γενεθλίων τοῦ γιοῦ του"¹⁷⁹. Καὶ τότε προσπαθεῖ νὰ σπάσει τὴν ἀγωνία τοῦ πολέμου: "βράδυ μέχρι 22.30 γλέντι εἰς σκηνὴ τοῦ Δ/τοῦ πέρασα πολὺ ὥραϊα"¹⁸⁰. Τώρα πιά δὲν ἔχει τὸ χρόνο νὰ ἀκούει "καντάδες Ἀθηναϊκὲς" ἢ ἔστω τὴ λειτουργία, ἀκούει μόνο τὶς εἰδήσεις στὴ σκηνὴ τοῦ Διοικητῆ¹⁸¹. Βγάζει ἀναμνηστικὲς φωτογραφίες σὲ ὅλο τὸ διάστημα πού βρίσκεται στὸ μέτωπο, στὴ Μακεδονία, στὴ Ρούμελη καὶ τελευταία φορὰ "εἰς ποτάμι ΜΕΓΔΟΒΑ", ὅταν κατευθύνεται πρὸς τὸ Γράμμο¹⁸².

Τὸ ἡμερολόγιο γίνεται τὸ προσωπικὸ του καταφύγιο¹⁸³. Στὶς 14 Ἰανουαρίου 1948 συναντᾷ κάποια γνωστή του στὸ Σιδηρόκαστρο καὶ πᾶνε μαζὶ στὸν κινηματογράφο. Συχνὰ σημειώνει τὰ γράμματα πού παίρνει, ἀπὸ τὴν οἰκογένειά του ἢ ἀπὸ φίλους, καὶ ἐκεῖνα πού ὁ ἴδιος γράφει¹⁸⁴.

177. Στὶς 30/11/1947, 25/1/1948 καὶ 1/2/1948.

178. Στὶς 2/5/1948.

179. Βλ. τὶς ἐγγραφές στὶς 4/5/1948, 30/5/1948 καὶ τὸ τελευταῖο στὶς 6/8/1948 ὅταν κορυφώνονται οἱ μάχες στὸ Γράμμο. Στὸ διάστημα αὐτὸ θὰ πάει μόνο μὲ ἄδεια τρεῖς μέρες στὴν Ἀθήνα καὶ θὰ βρεθεῖ δύο φορές στὰ Τρίκαλα, στὶς 6 καὶ 11 Ἰουλίου. Διοικητὴς τοῦ Τάγματος ἦταν ὁ Ταγματάρχης Κωνσταντῖνος Τσολάκας, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε στενὸ σύνδεσμο ἀπὸ παλιά.

180. Βλ. ἐγγραφή στὶς 30/5/1948.

181. Βλ. ἀναφορὲς στὸ ραδιόφωνο: "τὸ ραδιόφωνο ἀφίχθη ἀπὸ τῆς χθὲς" στὶς 23/10/1947· σημειώνει ὅτι τὸ ἀκούει στὶς 27/10/1947, 22/11/1947, 30/11/1947 καὶ τέλος τὴ 1/7/1948.

182. Ὑπάρχουν ἐννέα συνολικὰ ἀναφορὲς σὲ φωτογραφήσεις· στὶς 12/1/1948 παίρνει φωτογραφίες πού ἔχουν ἐμφανιστεῖ τοῦ στέλνουν ἀπὸ τὸ σπίτι φιλμ (11/2/1948) ἢ τοὺς στέλνει ὁ ἴδιος (15/5/1948). Φωτογραφίες ἔβγαζε καὶ στὴ Μέση Ἀνατολὴ καὶ στὴν ἐκστρατεία τῆς Ἰταλίας.

183. Γιὰ τὸ ρόλο αὐτοῦ τοῦ ἡμερολογίου βλ. B. Didier, ὁ.π., σσ. 91, 115.

184. Συνολικὰ γράφει ὅτι παίρνει 31 γράμματα, τὰ 22 ἀπὸ τὴν οἰκογένειά του, καὶ τρία δέματα ἀπὸ τὸ σπίτι. Σημειώνει ἐπίσης ὅτι στέλνει 11 γράμματα, ὅλα στὴν οἰκογένειά του. Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικοὶ καθὼς ὁ ὄγκος τῆς ἀλληλογραφίας του ἦταν πολὺ μεγαλύτερος.

Έχει φτάσει στο μέτωπο στις 26 Σεπτεμβρίου 1947 και από τον Απρίλιο μετρά τους μήνες που περνούν: "σήμερα συμπληρώνω 8 μήνες εις τον λόχον", όταν κοιμάται την πρώτη μέρα στην Αθήνα: "ύπνος εις σπίτι ύστερα από οκτάμηνον κ' πλέον απουσίαν", ενώ τον Αύγουστο υπολογίζει το διάστημα που πέρασε από τότε που έφυγε από το Σιδηρόκαστρο. Η "αναχώρηση" άλλωστε αυτή σηματοδοτεί την αρχή των μεγάλων και επίπονων επιχειρήσεων¹⁸⁵. Η παραμονή της Πρωτοχρονιάς, όπως φαίνεται και στα άλλα του ημερολόγια, είναι μία σημαντική στιγμή, ευκαιρία για αναδρομές στο παρελθόν. Νιώθει μεγάλη μοναξιά και ελπίζει το καλύτερο για τη νέα χρονιά: "Μονάχος με τη συντροφιά του ραδιοφώνου - ἄς ἐλπίσωμε ὅτι τὸ ἄλλο νέον ἔτος θὰ γιορτάσωμε καλύτερα ἀπὸ τώρα"¹⁸⁶. Τὸν Ἰούλιο γράφει, ἐνῶ οἱ μάχες συνεχίζονται στὴν Πίνδο: "ἡ νύκτα εἶναι φωτεινὴ. κάθομαι στὸ ἀντίσκηνό μου κ' σκέπτομαι τὸ σπίτι κ' τὰ περασμένα"¹⁸⁷. Εἶναι ἡ περίοδος μετὰ τὴν μεγαλύτερη ἀγωνία καὶ κούραση.

Ἡ πληροφόρηση ποὺ ἔχει γιὰ τὶς συγκεκριμένες κάθε φορὰ επιχειρήσεις, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ γενικότερη κατάσταση, εἶναι πληρέστερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Καραντζᾶ. Βασίζεται φυσικὰ στὴν επίσημη κρατικὴ γραμμὴ καί, καθὼς δὲν ἔχει ἐπιτελικὴ θέση, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι λεπτομερὴς. Οἱ περιπτώσεις ὅπου δὲν γνωρίζει "τὴν ἐνέργειαν τοῦ Λόχου" ἢ μέσα στὴ μάχη "τάς μέχρι στιγμῆς ἀπωλείας" πυκνώνουν ἀπὸ τὸν Ἰούλιο καὶ μετὰ¹⁸⁸. Τὸ ἴδιο διάστημα διαβάσουμε, τὴν προηγουμένη σημαντικῶν ἐνεργειῶν, ὅλο καὶ πιὸ συχνά: "ἐλπίζω νὰ πᾶμε καλὰ"¹⁸⁹. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 1948 καλλιεργεῖται κλίμα ὑπεραισιοδοξίας, ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση, καὶ ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ νίκη τοῦ Ἑθνικοῦ Στρατοῦ σύντομα θὰ ἐπιτευχθεῖ¹⁹⁰. Ἐνῶ ἡ ἐπιχείρηση "Χαραυγὴ" δὲν ἔχει πλήρως ὁλοκληρωθεῖ, γράφει: "ἡσυχία εἰς περιοχὴν - ἐλπίζω νὰ τελείωσαν οἱ ἐπιχειρήσεις - Θὰ πᾶμε ἴσως πάρα κάτω" καὶ δύο μέρες μετὰ: "Παντελὴς ὀλεθρος τῶν συμμοριτῶν εἰς τὴν περιοχὴν Οἴτης-Γκιώνας - νομίζω ὅτι οἱ ἐπιχειρή-

185. Βλ. τὶς ἐγγραφές στίς 25/4/1948, 26/6/1948, 26/7/1948, 7/7/1948 καὶ 6/8/1948.

186. Βλ. ἐγγραφὴ στίς 31/12/1947. Γιὰ τὴ σημαντικὴ θέση τῶν ἀπολογισμῶν στα ἡμερολόγια βλ. B. Didier, *ὁ.π.*, σσ. 49-52.

187. Βλ. ἐγγραφὴ στίς 16/7/1948. Εἶναι ἡ μοναδικὴ παρόμοια ἐγγραφὴ.

188. Ὑπάρχουν τέσσερις ἀναφορές ὅσο βρίσκεται στὴ Μακεδονία, ἐνῶ ὁκτώ στὸ Γράμμο: μία στίς 29/6/1948, ἔξι τὸν Ἰούλιο καὶ μία στίς 7 Αὐγούστου. Τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὶς 15 καὶ 12/7/1948.

189. Συνολικὰ μία σχετικὴ ἀναφορὰ ὅταν βρίσκεται στὴ Μακεδονία, ὁκτώ τὸν Ἰούλιο καὶ τὸν Αὐγουστο στὸ Γράμμο.

190. Βλ. Δ. Ζαφειρόπουλος, *ὁ.π.*, σσ. 330-332.

σεις τελείωσαν κ' ἐλπίζω νὰ τραβήξουμε γιὰ κάτω"¹⁹¹. Στις 25 Ἰουλίου στὴν Πίνδο ἀναφέρει: "ἐλπίζω μὲ τὴν αὐριανὴν ἐπιχείρησιν νὰ ξεκουρασθοῦμε ἀργότερα" καὶ τὴν ἐπομένη: "ἐλπίζω σὺν θεῷ πάντοτε νὰ πᾶμε καλὰ εἰς τὴν σημερινὴν τελικὴν ἐπίθεσιν". Εἶναι ἡ περίοδος ποὺ καταγράφει καὶ τὶς διαφωνίες του μὲ τοὺς ἀνωτέρους του. Τὸν ἴδιο μῆνα ἔχει λάβει διαταγὴ μετάθεσής του στὸ Στρατηγεῖο τῆς VIIIης Μεραρχίας¹⁹², τὴν ὁποία περίμενε "ὡσὰν σωτήριο μέσο". Περιμένει "ἐναγωνίως τὴν ἀντικατάστασιν", περιμένει ἐνῶ ἡ διαταγὴ μετάθεσης δίχως τὴν ἄφιξη τοῦ ἀντικαταστάτη "εἶναι δῶρον ἄδωρον". Ὁ ἀντικαταστάτης του δὲν φτάνει καὶ θὰ ἀρνηθεῖ νὰ φύγει, παρὰ τὶς προτροπὲς τοῦ Διοικητῆ τοῦ Τάγματός του¹⁹³.

Ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ στὴ Ρούμελη "ἡ κούραση διαρκεῖ"¹⁹⁴, ὁ ὕπνος εἶναι λιγοστός, οἱ πορεῖες, ποὺ στὴ Μακεδονία κρατοῦσαν κάποτε "ὅλη τὴ νύκτα" ἢ "ἐπὶ ὄωρον", γίνονται τῶρα πιὸ ἐπίπονες καὶ κάτω ἀπὸ πολὺ πιὸ ἐπικίνδυνες συνθήκες¹⁹⁵. Ἄν στις 27 Ἀπριλίου, ὅταν βρίσκεται σὲ ἀποστολὴ, "τὸ χιόνι ἐξακολουθεῖ ἡ ζωὴ μας εἶναι πολὺ σκληρὴ κ' μαρτυρικὴ", στις 23 Μαΐου, ὅταν ἔχουν περάσει τὸ Καρπενήσι καὶ προχωροῦν πρὸς τὴν Πίνδο καὶ τὸ Γράμμο καταδιώκοντας τὶς ἀνταρτικὲς ὁμάδες ποὺ διέφυγαν ἀπὸ τὴ Ρούμελη, θὰ φτάσει νὰ γράψει: "εἶμαι πολὺ στενοχωρημένος μὲ τὴ χαμένη τύχη μου ποὺ μπορούσε νὰ εἶναι καλύτερη". Ἡ ἀπογοήτευση ὅμως δὲν ἀκυρώνει τὴν πίστη του, ὅπως φαίνεται στις 6 Αὐγούστου: "4 μῆνες ἀπὸ τὴν ἀναχώρησίν μας ἐκ Σιδηροκάστρου - μῆνες ἀγῶνων - συγκινήσεων".

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Καραντζᾶ μένει, ὡς ἓνα βαθμὸ, ἐνωμένη· ἡ γυναῖκα του εἶναι σχεδὸν πάντα μαζί του, ὁ ἓνας του γιός, ὁ Κομνᾶς εἶναι συνήθως στὴν ὁμάδα του ἢ σύνδεσμος μὲ ἄλλες ὁμάδες. Τὰ παιδιά του τοῦ λείπουν πολὺ: "ἀπὸ τέσσερα παιδιά δὲν ἔχομε κανένα ... καὶ γυρίζο-

191. Βλ. τὶς ἐγγραφές στις 2/5/1948 Κυριακὴ τοῦ Πάσχα καὶ 4/5/1948.

192. Ἡ VIIIη Μεραρχία βρίσκεται τὴν περίοδο ἐκείνη στὴν Ἡπειρὸ καὶ ἐνεργεῖ μὲ στόχο νὰ ἀποκόψει τὴν πρόσβαση τοῦ Δ.Σ.Ε. μέσω τῶν ὁρητιῶν Πρέβεζας-Ἰωαννίνων καὶ Μετσόβου-Ἰωαννίνων· βλ. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, ὁ.π., σ. 416.

193. Βλ. τὶς ἐγγραφές στις 11, 20, 21 καὶ 28/7/1948.

194. Βλ. ἐγγραφὴ στις 31/7/1948. Δὲν συνηθίζει νὰ παραπονιέται. Στὰ ἄλλα του πολεμικὰ ἡμερολόγια εἶναι ἐλάχιστες οἱ σχετικὲς ἀναφορές. Ἀντίθετα ἐδῶ εἶναι πολὺ συχνές.

195. Βλ. τὶς ἐγγραφές στις 9, 28 καὶ 29/12/1947· ἀργότερα στις 17/5/1948: "κοπιώδης πορεία διὰ χαραδρῶν"· στις 28/5/1948: "φορικώδη πορεία"· στις 26/6/1948: "φοβερά πορεία διὰ μέσου λάσπης κ' βροχῆς"· στις 5/7/1948: "ἀπὸ χθὲς μοῦ πονοῦν τὰ πόδια δὲν μπορῶ νὰ περπατήσω καλά".

με μόνοι μας στους λόγγους σάν έρημοπούλια"¹⁹⁶. Άγωνιά για τὰ δύο μικρότερα, ιδιαίτερα όταν μαθαίνει ότι τὰ έχουν πιάσει καὶ τὰ πηγαίνουν στη Λαμία. Δέν θὰ ἔχει νέα τους ξανά. Περιμένει γράμμα ἀπὸ τὸν Ἡλία, κάποτε συναντᾷ ἀναπάντεχα τὸν Κομνᾶ ἢ βρίσκει πράγματά του ἀφημένα στὸ βουνό¹⁹⁷. Στὶς 19 Ἰουλίου γράφει μὲ κεφαλαῖα: "ΚΗΝΔΙΝΟΣ", καθὼς ὁ στρατὸς τοὺς κυκλώνει καὶ χάνει γιὰ λίγο τὴ γυναῖκα του: "ἡ ἀπελπισία μὲ κάνει νὰ σφυρίζω σάν πουλί"¹⁹⁸. Στὴν τελευταία μισοσβησμένη ἐγγραφή, στὶς 9 Αὐγούστου, πληροφορεῖται ὅτι τραυματίστηκε ὁ ἄλλος του γιός, ὁ Ἡλίας¹⁹⁹.

Ὁ Σπηλιωτόπουλος βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὴν οἰκογένεια καὶ τοὺς φίλους του. Μόνο ὁ ἀδερφός του Νώντας, στρατευμένος ἐπίσης ἐκείνη τὴν ἐποχή, θὰ βρεθεῖ μαζί του στὴ Μακεδονία γιὰ ἑπτὰ μέρες. Μαζί θὰ πᾶνε καὶ στὴ Θεσσαλονίκη ὅταν παίρνει δύο μέρες ἄδεια²⁰⁰. Ἀλληλογραφεῖ τακτικά, ιδιαίτερα μὲ τὴν οἰκογένειά του, στὴν ὁποία στέλνει καὶ ἓνα δέμα μὲ πράγματα ποὺ ἀγοράζει στὸ Σιδηρόκαστρο, ἀπὸ ἀποθήκη τῆς U.N.R.R.A.²⁰¹. Διατηρεῖ ἐπαφή μὲ τὴ Σύρα, ἀγαπημένο του τόπο, στέλνει μάλιστα ἓνα γράμμα σὲ ἐφημερίδα τῆς, τὸ ὁποῖο καὶ δημοσιεύεται²⁰². Συναντᾷ κάποιους φίλους στὸ μέτωπο ἢ μαθαίνει νέα τους, συνήθως δυσάρεστα²⁰³.

Καταγράφει πάντα τὶς ἀπώλειες τοῦ Λόχου του, τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς τραυματίες. Εἶναι οἱ δικοὶ του ἄνθρωποι. Γράφει στὶς 25 Ἰουνίου: "ἐτραυματίσθη ἐλαφρῶς εἰς στρατιώτης μου ἀπὸ τοὺς νέους". Τὶς ἀπώλειες τῶν ἀνταρτῶν τὶς σημειώνει σπάνια, στὴν Μακεδονία κυρίως· ἐξάλλου, στὶς μετέπειτα ἐπιχειρήσεις, οἱ ἐνέργειες τοῦ στρατοῦ εἶναι μεγάλης κλίμακας καὶ δέν μπορεῖ νὰ ἔχει ἄμεση συνολικὴ εἰκόνα. Ὑπάρχουν ἀναφορὲς καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους λόχους καὶ, μετὰ ἀπὸ μεγάλη μάχη στὶς 12 Ἰουλίου στὸ Γράμμο, γιὰ τὸ σύνολο τοῦ Τάγματός του. Στὴν Μακεδονία μπορεῖ νὰ γράψει: "ἀπώλειες δικές μας οὐδεῖς" ἢ "κατόπιν

196. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 109. Δέν εἶχε τὴ τύχη ἄλλων οἰκογενειῶν ποὺ διασπῶνται πλήρως, μὲ τὶς γυναῖκες νὰ μένουν πίσω στὸ χωριὸ συνήθως· βλ. Ρ. Βάν Μπούσχοτεν, ὁ.π., σσ. 188-193.

197. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 60, 74, 71.

198. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 111.

199. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σ. 122.

200. Βλ. τὶς ἐγγραφές ἀπὸ τὶς 6 μέχρι τὶς 13/12/1947.

201. Πρόκειται γιὰ τὴ Διοίκηση τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν γιὰ Βοήθεια καὶ Ἀποκατάσταση (United Nations Relief and Rehabilitation Administration)· βλ. ἐγγραφή στὶς 17/12/1947.

202. Βλ. ἐγγραφή στὶς 25/10/1947.

203. Βλ. π.χ. ἐγγραφή στὶς 23/4/1948: "Γράμμα ἀπὸ τὴ μαμά - Χρῖστος Ἀργυρόπουλος ἐφονεύθη εἰς τὴν μάχην τῶν Καλαβρύτων".

κόπου κ' ἄνευ θύματος κατελήφθη τὸ ὑψωμα"²⁰⁴. Μπορεῖ νὰ κάνει "μνημόσυνο τοῦ φονευθέντος στρατιώτου τοῦ λόχου μου", ὁ ὁποῖος ἦταν καὶ ἡ μοναδική ἀπώλεια στὸ διάστημα αὐτό²⁰⁵. Στὸ Γράμμο ὅμως οἱ νεκροὶ εἶναι πολλοί, στὶς 12 Ἰουλίου σκοτώνεται καὶ ὁ Ταξίαρχος καὶ οἱ "συνολικαὶ ἀπώλειαι Τάγματος 27". Τὴν 1η Αὐγούστου ὁ Λόχος του θὰ ἔχει δύο νεκροὺς καὶ δώδεκα τραυματίες, στὶς 4 τοῦ μηνὸς δύο νεκροὺς καὶ τρεῖς τραυματίες. Στὶς 8 Αὐγούστου ὁ Λόχος του (3ος) καὶ ὁ 4ος Λόχος τοῦ Τάγματος θὰ ἐπιχειρήσουν τὸ προγεφύρωμα τῆς Ταξιαρχίας στὸν κυρίως Γράμμο, περνώντας τὸν ποταμὸ Σαραντάπορο καὶ θὰ καταλάβουν τὸ ὑψωμα 940 τῆς Θεοτόκου κάτω ἀπὸ καταιγιστικὰ πυρὰ. Τὴν ἴδια μέρα γράφει:

Εἰς τὰς ἰδίας θέσεις τῆς χθὲς - ὥρα 07.00 ἐκκίνησις δι' ἐπιθετικὴν ἐνέργεια ἀπὸ Ἀγ. Παρασκευῆς (Λαγκαδᾶ) πρὸς Θεοτόκον - μεγάλη μάχη ὥρα 09.30 ὁ λόχος μου εἶναι τεταγμένος εἰς Ἀγία Παρασκευὴ προκειμένου νὰ κινηθῇ ἐκεῖθεν Σαρανταπόρου ὥρα 10.00 ἐκκίνησις πρὸς 940 - Θεοτόκο - ὥρα 11.05 κίνησις 2 διμοιριῶν πρὸς 940. ἀκόμη δὲν μᾶς ἔβαλαν - 11.35 πέρασα τὸ Σαραντάπορον ὥρα 12.25 οἱ διμοιρίες εὐρίσκονται 100 μέτρα κάτωθεν τῆς κορυφῆς. Εἰς τὰς 13.00 ἀνῆλθε ἐπὶ τοῦ ὑψώματος μία Διμ. προωθήθη στὸ ἐπόμενο - οἱ συμ. κατέχουν τὸ δασωμένο τῆς μεγάλης Ράχης διότι ἔβαλον κατὰ ἀεροπλάνων - Διμοιρία ἔφθασε ἄνευ ἀντιστάσεως - κίνησις λόχου πρὸς 940 - ἄφιξις κ' 1ου λόχου. Οἱ συμ. ἔπιασαν τὸ ὑψωμα Ἀγίος Γεώργης κ' ἔβαλαν ἐνῶ ἔστελνα 2 διμοιρίες νὰ καταλάβουν τὸ ὑψωμα Ἀ. Γεωρ. (ὥρα 15.45) - θὰ γίνῃ ἐπίθεσις πρὸς Ἀγ. Γεωρ. - ὥρα 16.30 μᾶς βάλουν μὲ ὄλμους - τὰ τμήματα εἶναι ἑτοιμα διὰ τὴν ἐπίθεσιν - ἐγὼ λόγῳ δυσκολίας δὲν λαμβάνω μέρος εἶμαι εἰς τὸ 940 μὲ μία διμ. δικιά μου κ' 1 τοῦ 4ου τὸ ὑψωμα κατελήφθη εἰς τὰς 17.30 ἄνευ ἀντιστάσεως οἱ συμ. βάλουν δραστηκῶς μὲ ὄλμους εἶμαι πολὺ κουρασμένος πονεῖ τὸ στῆθος μου κ' ἡ κοιλιά μου.

Ἡ ἐγγραφὴ συμπληρώνεται ἀπὸ τὸν Ἀνθυπολοχαγὸ Διμοιρίτη τῆς 3ης Διμοιρίας τοῦ 3ου Λόχου, τὸ ἀπόγευμα τῆς ἰδίας μέρας:

204. Βλ. τὶς ἐγγραφές στὶς 5/12/1947 καὶ 30/3/1948.

205. Σκοτώνεται στὶς 9/1/1948 καὶ τὸ μνημόσυνο γίνεται στὶς 25 τοῦ ἰδίου μήνα. Μνημόσυνα φυσικὰ δὲν γίνονται κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν.

Τὴν 6.24 ἔπεσε βλήμα ὄλμου καθήμενος μετὰ τοῦ Ὑποδ/τοῦ Κοκοτοῦ καὶ τοῦ Διοικητοῦ τοῦ 4ου Λόχου εἰς ἀσύρματον²⁰⁶. Τὸ βλήμα εὗρεν καὶ τοὺς τρεῖς καὶ τοὺς ἀφῆκεν ἄπνους. Ὁ Λοχαγός μου Σπηλιωτόπουλος Γεώργιος ἔζησεν περὶ τὰ 4 λεπτά μετὰ τὸν σπηθικὸν βαρὺ τραυματισμὸν καὶ παρὰ τὰς προσπάθειάς μας ὅπως τὸν συνεφέρωμεν ἐπῆλθε τὸ μοιραῖον τὴν 6.28.

Αἰωνία του ἡ Μνήμη.

Ὁ Καραντζᾶς, ἡ γυναῖκα του Πανώρια καὶ ἓνας ἀκόμη συναγωνιστὴς τους σκοτώθηκαν τὸ Δεκέμβριο, ὅταν ὁ στρατὸς κύκλωσε τὸ χωριὸ τους στὸ ὁποῖο εἶχαν καταφύγει. Οἱ ὑπόλοιποι ἔξι τῆς ὁμάδας του ξανακατέβηκαν στὸ χωριό, μετὰ ἀπὸ τρεῖς μέρες καὶ βρῆκαν τὰ πτώματά τους, τῶν ἀντρῶν ἀκέφαλα. Βρῆκαν ζωντανοὺς μόνο τοὺς δύο τραυματίες ποὺ ἦταν κρυμμένοι σὲ ἓνα σπίτι. Ὁ ἓνας ἦταν ὁ γιὸς τοῦ Καραντζᾶ, ὁ Κομνᾶς. Ὁ Κομνᾶς καὶ ὁ ἄλλος τοῦ γιός, ὁ Ἡλίας, σκοτώθηκαν λίγο ἀργότερα²⁰⁷.

206. Πρόκειται γιὰ τὸ Λοχαγὸ Ἰωάννη Κοκοτὸ καὶ τὸν Ὑπολοχαγὸ Ἀγγελο Φωτόπουλο· βλ. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, ὁ.π., σ. 269.

207. Βλ. Μ. Καραντζᾶς, ὁ.π., σσ. 123-127 ἀπὸ διήγηση συντρόφου του.